

Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale (II)*

Gheorghe DIACONU**

Rezumat

Lucrarea de față constituie partea a doua a unui studiu mai dezvoltat și prezintă deshumarea sfintelor relicve ale Sfântului Paisie Velicikovski din mormântul său, aflat în biserica voievodală a Mănăstirii Neamț, ca și cauzele deprecierii osemintelor acestuia, tradițiile nemțene referitoare la mormânt și deshumare – în lumina realității istorice, restaurarea mormântului, precum și așezarea în raclă spre venerare a sfintelor rămășițe.

Cuvinte cheie:

Sfântul Paisie Velicikovski, Mănăstirea Neamț, gravuri, portrete, icoane, mormânt, deshumare, sfinte moaște, tradiții, realitate istorică, venerare.

III. Mormântul Sfântului Paisie și manifestări liturgice

III.1. Comemorări liturgice

După adormirea starețului Paisie, ucenicii săi nu au uitat niciodată acea zi de 15 noiembrie, ziua care le-a pricinuit atât de mare pierdere și întristare. Durerea lor sufletească și regretele au putut fi exteriorizate doar în momentele de pomenire a părintelui lor. Despre comemorarea de la patruzeci de zile de după adormire nu am identificat nici o însemnare, însă se știe că, până la sfârșitul anului 1794, unul dintre ucenicii săi a alcătuit, pe lângă *Plângerea deasupra mormântului*¹, în versuri, și *Slujba* în vederea canonizării².

* Continuare din RT 98 (2016), nr. 3, p. 47-87.

** Gheorghe Diaconu, doctorand al Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”, din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.

¹ < Ioan Diakovski ieroschim. >, „Tânguire la mormânt”, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, pp. 409-412.

² < Ioan Diakovski ieroschim. >, „Slujba Sfântului Cuviosului Paisie”, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, pp. 415-448. Autorul era cunoscut ca „[...] bărbat cu înaltă învățătură și

Aceste două texte, în limba slavo-rusă, cuprinse în manuscrisul său original, datat cu anul 1794, se păstrează la Schitul *Sfântul Ilie* de la Athos. Până să ajungă acolo, a fost mai întâi multiplicat³, iar în 1836, tipărit la Neamț în limba slavă. A fost tradus și în limba română de către Chiriac duhovnicul de la Secu și apoi multiplicat. După o copie târzie de pe prototipul românesc, făcută în 1858 de ierodiaconul Calistrat⁴ și păstrată în biblioteca Mănăstirii Noul Neamț, părintele Paul Mihail a publicat, în 1992, pentru prima dată în limba română textul *Slujbei Sfântului Paisie*⁵.

La parastasul de un an de la adormirea starețului Paisie – joi, 15 noiembrie 1795 – Isaac Dascălul rostea un elevat și amplu *Cuvânt*⁶ de laudă, în care relevă viața transfigurată a părintelui său și faptele prin care i-a condus la îndumnezeire pe cei care au dorit să-i urmeze exemplul atât în timpul vieții sale, cât și după adormirea sa. Din acest cuvânt, înțelegem că întristarea lor era încă destul de mare, deoarece cu greu se puteau opri să nu plângă în acele momente de aducere aminte, fapt scos în evidență prin cuvintele: „[...] fețele sfinților noastre sunt triste, mâhnite, scârbite și cu chip de jale îmbrăcate, atâta cât nu pică din ochi lacrimi [...] astăzi este ziua care ne-a pricinuit nouă acea scârbă de care până acum și încă până când vom fi, poate, eu și cei asemenea mie păcătoși și în veac nu ne vom mai izbăvi”⁷. Cu toate că, pe de o parte, erau convinși că părintele lor „împreună cu sfinții se odihnește și de vederea lui Dumnezeu se îndulcește”, pe de altă parte, însă, erau îndreptățiți să se întristeze pentru că le lipsea cel care ajunsese „ca un alt Moise”⁸ al neamului românesc și realizase „veacul de aur al ortodoxiei românești”⁹. Autorul cuvântului reușește, până la final, să le schimbe starea prin deosebitele sale calități oratorice și prin cuprinsul sintetic, dar cuprinzător, prin exprimări de tipul: „Să dănțuiască cu îngerii ca un pământesc înger și om ceresc, cu proorocii ca un prooroc să se veselească, cu apostolii ca un apostol și propo-

teolog, fost predicator în catedrala Sfânta Sofia din Kiev, care i-a fost ucenic apropiat starețului și patru luni după moartea sa a murit și el și a fost îngropat în aceeași mănăstire” (Paul Mihail (ovici), *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia*, Chișinău, 1933, p. 56).

³ Paul Mihail a semnalat două copii: mss. slav 203 BMN și mss. slav 33 BMM (Paul Mihail, „Manuscrise slave în colecții din Moldova”, II, în *Romanoslavica*, București, XIX (1979), p. 61).

⁴ De la el, s-au păstrat numeroase manuscrise copiate și păstrate în BMM; pentru aceasta, v. Paul Mihail, „Manuscrise românești din Biblioteca Mitropoliei Moldovei”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 1-2, 1976, pp. 47-48.

⁵ Până în 1992, momentul generalizării cultului unor sfinți români și străini, nu s-a știut că această slujbă exista, fiind folosită în manuscrise românești (Paul Mihail, *Slujba*, p. 139).

⁶ < Isaac Dascălul >, „Cuvânt deasupra mormântului preacuviosului părintelui nostru Paisie, arhimandritul și starețul Sfințelor Monastiri Neamțul și Secul” (= < Isaac Dascălul >, „Cuvânt deasupra mormântului”), în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, ed. 2015, pp. 397-407.

⁷ *Ibidem*, pp. 397-398.

⁸ *Ibidem*, pp. 399, 402.

⁹ Nichifor Crainic, *Curs de teologie mistică*, p.150.

văduitor al adevărului, cu mucenicii ca un mucenic și care totdeauna ranele lui Hristos pe trup le purta, cu preacuvioșii ca un[ul] de un nărav și de un obicei cu dânșii veșnic să se odihnească”¹⁰.

Aceste slujbe de comemorare au avut loc în fiecare an potrivit tradiției monahale ortodoxe, păstrată până în zilele noastre. Ele erau oficiate de către obștea în care a trăit fiecare și presupuneau un parastas la mormânt după Sfânta Liturghie și un praznic în trapeza mănăstirii în cinstea celui comemorat.

Fără îndoială, așa s-a procedat în Mănăstirea Neamț și în cazul starețului Paisie, fără însă ca cineva să consemneze aceste momente, fiind o tradiție care se respectă și astăzi în mănăstirile din Moldova. Însă, pentru cel care s-a făcut ca un alt Moise al neamului românesc, aceste manifestări liturgice erau urmate nu numai de ucenicii nemțeni, ci de toți paisienii, indiferent în ce loc și în ce poziție bisericească se aflau, trăind viața lor în Hristos, ca ierarhi, stareți de mănăstiri, egumeni de schituri, ieromonahi slujitori la mănăstirile de maici sau simpli slujitori și viețuitori în așezămintele monahale ortodoxe de diferite naționalități.

Mai mult, slujbele de pomenire constituiau manifestarea tradițională de conștiință, pentru ucenicii care l-au urmat în fapte și în cuvânt, pentru că: „[...] cu dreptate este nouă – evidenția Vitalie monahul – și prea cu dreptate, pururea să ne aducem aminte și privind la sfârșitul vieții și la cuvintele și faptele lui, să-i urmăm lui vrednicului de pomenire”¹¹. Adesea, monahii paisieni și-au adus aminte de starețul Paisie, fie că trăiau în Moldova și ajungeau mai des în lavra nemțeană, fie că erau în alte țări, de unde însă, cu ocazia unor pelerinaje particulare sau de grup, ei aveau bune ocazii să-i venereze mormântul, înălțând slujbe de cinstire și cerându-i ajutor în rugăciunile lor. Majoritatea acestor manifestări nu au fost consemnate deoarece făceau parte din viața duhovnicească discretă a fiecărei comunități monahale. Acestea vor fi fost motivele pentru care în perioada secolului al XIX-lea nu s-au consemnat nici comemorările oficiale, care – cu siguranță – au existat, cel puțin în fiecare an la mormântul său, exceptând probabil numai pe cea a centenarului adormirii sale din 15 noiembrie 1894, când „[...] în biserica mare cu hramul Sfintei Înălțări a lavrei de la Neamț, a fost săvârșită Sfânta Liturghie și un parastas la mormântul starețului Paisie de către trei ierarhi români și anume: Iosif Naniescu, mitropolit al Moldovei și Sucevei, cu reședința în orașul Iași, Silvestru Bălănescu, episcop de Huși și Dositei Predeanu Botoșăneanul, vicarul Mitropoliei Moldovei și Sucevei, împreună cu o mare mulțime de credincioși”¹².

¹⁰ < Isaac Dascăluș >, „Cuvânt deasupra mormântului”, ed. 2015, p. 405.

¹¹ *Viața lui Vitalie*, f. 154, ed. 2015, p. 352.

¹² Gh. Samurean, „Arhimandritul Paisie Velicikovski (la aniversarea a o sută de ani de la fericita sa adormire)”, în *Ruschii Palomnic*, 1894, p. 779; Eugen Th. Procopan, *Paisie Velicikovski*,

Câțiva ani după această sărbătoare, sosea, din localitatea sa natală, o delegație oficială de clerici în frunte cu episcopul Poltavei, care, împreună cu arhiereul Narcis Crețulescu – starețul mănăstirii și un important sobor de slujitori, au oficiat Sfânta Liturghie și slujba prohodului pe mormântul starețului Paisie. Cu această ocazie, oaspeții au dăruit mănăstirii o icoană a Maicii Domnului, îmbrăcată în argint, învelită într-un prosop brodat, ambele inscripționate cu acest text în limba rusă: „Rugăciuni de pomenire la mormântul marelui stareț, arhimandritul Paisie Velicikovski (1722-1794), născut în Poltava, de la preasfințitul episcop Ioan al Poltavei, protoierei Teodor și Iustin, preoții Vladimir, Petru și Grigorie, sfinții diaconi și citeți de la catedrala Adormirii Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu din Poltava, unde au slujit tatăl, fratele, bunicul și străbunicul marelui stareț. Anul 1905 iulie 5”¹³.

III.2. Tradiția de venerare a mormântului

O altă formă văzută de cinstire a Sfântului Paisie a fost așa-zisa rânduială a mormântului, potrivit căreia atât personalul monahal, cât și credincioșii laici trebuiau să facă o metanie la mormânt în momentul intrării în biserică. Ea a constituit, odată cu înmormântarea, mai întâi, o manifestare liturgică de cinstire a marelui stareț, liberă și firească, iar ulterior o practică respectată de toți. De aceea, s-a simțit nevoia ca pentru nou-veniții în obștea nemțeană, care nu l-au cunoscut pe starețul Paisie, să fie reprezentat chipul său. Astfel, s-a ajuns destul de timpuriu ca la căpătâiul starețului să fie așezat portretul său, însoțit de o candelă în permanență aprinsă, iar rânduiala să fie consemnată ca tradiție a mănăstirii.

Despre aceasta, duhovnicul Andronic, pentru un moment special pe care l-a trăit în 27 noiembrie 1869, a consemnat: „Mergând în Sfânta Monastire Neamțului [...] și voind a intra în soborniceasca biserică [...] și intrând, și mergând înainte, m-am închinat la mormântul preafericitului părintelui nostru starețului Paisie Velicicovschie, făcând metanii după rânduială, însă din pricina mulțimii norodului ce era, nu puteam a mă apropia ca să-i sărut mormântul [...]”¹⁴ și icoana sa, care de-a pururea stă la capul mormântului său, înaintea căreia neîncetat arde candela”¹⁵.

Chișinău, 1933, p. 85; Pr. Paul Mihail, „Starețul Paisie de la Neamț înnoitorul monahismului”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5-6/1962, p. 416. Este totuși curios de ce informația nu apare în nici o publicație românească contemporană! Este posibil ca această știre, ca și cea referitoare la cele patru intervenții asupra criptei Sfântului Paisie, asupra cărora ne vom opri, să fie false.

¹³ BMN, Mss. rom. 171, f. 292^r.

¹⁴ *Viața* lui Andronic, IV, ff. 237^v-238^r.

¹⁵ *Viața* lui Andronic, IV, f. 233^r. Nu credem că a fost o simplă coincidență faptul că Melchisedec, episcopul Dunării de Jos, publicând în același an 1869 un *Oratoriu*, introducea la sfârșitul său un *calendar-sinaxar*, completat cu mai mulți sfinți români, printre care și Sfântul Paisie „reorganizatorul ascetismului în România” cu data de prăznuire 15 noiembrie (Nestor Mitropolitul Olteniei,

Această tradiție respectată în secolul al XIX-lea a fost evidențiată chiar de arhiereul Narcis Crețulescu, care împărtășea și unele resentimente față de starețul Paisie. Cu toate acestea, în 1890 arată că ucenicii săi „[...] l-au îngropat în biserica mare puindu-i [piatră de] marmoră, icoană și candelă, cu obiceiul de a i se închina cu metanii”¹⁶ și că: „Nicăieri în țara noastră nu este vreun mormânt așa de venerat ca a lui Paisie la M(ănăsti)rea Neamțu. Eu i-am făcut în viața me multe metanii, din obicei, deși mă îndoiesc a-i recunoaște toate faptele ce i se atribuie de malorusienii săi”¹⁷. Ajungând la redactarea inscripțiilor mănăstirii, în 1906, și, descriind mormântul și cum a împlinit personal rânduiala de obște față de el, arăta: „La cap, sus pe părete este pus portretul starețului, tablou mare pictat pe mușama [la care] arde o candelă nestins(ă). Mai demult era obiceiul(l) că cine trecea pe lângă mormânt puneă o metanie pentru respect, așa am făcut eu Narcis cu toți părinții contemporani”¹⁸.

O altă mărturie despre păstrarea acestei tradiții este cea a profesorului Constantin Tomescu, care, în lucrarea sa monografică despre Mănăstirea Neamț, din 1942, o reamintește sub această formă: „Deasupra mormântului, pe perete este agățat un tablou pictat cu chipul lui Paisie, și o candelă ce arde neconținut. O tăbliță mică de carton, prinsă de perete, cuprinde în literă latină, textul inscripției de pe placă. Potrivit tradiției, care încă se respectă, monahul, care intră înspre Sfântul Altar, trebuie să depună o metanie lângă acest mormânt”¹⁹.

Pentru perioada următoare părintele profesor Ioan Ivan, ca arhidiacon înbisericit la Mănăstirea Neamț și ca viețuitor în cea mai mare parte a vieții sale, într-o casă a mănăstirii, ne dă ultimele referințe despre această rânduială și unele sincope în respectarea ei, arătând: „De timpuriu a fost pusă o candelă în firida de pe peretele care desparte camera mormintelor de pronaos și a ars neconținut până în perioada de după 1944. A fost reaprinsă în anii 1966-1970, după care iarăși nu a mai fost aprinsă până în decembrie 1989. Motivele sunt prea binecunoscute”²⁰.

După canonizarea sa oficială de către Biserica Ortodoxă Rusă, din 1988, și adoptarea ei și de către Biserica Ortodoxă Română, în 20 iunie 1992, la prima slujbă de după acest moment, a fost înlocuit portretul starețului Paisie cu icoana sa, așezată, de data aceasta, în partea estică a mormântului. Cu această ocazie – menționează același părinte „[...] candela stinsă, într-o vreme din motive lesne de

„Episcopul Melchisedec Ștefănescu despre sfinții români”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1-3/1992, pp. 125-130).

¹⁶ *Viața lui Narcis*, f. 134^r; ed. dactgf. 1984, p. 239.

¹⁷ *Viața lui Narcis*, f. 135^v; ed. dactgf. 1984, p. 241.

¹⁸ BMN, Mss. rom. 171, f. 210.

¹⁹ Constantin Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfânta Mănăstire Neamțu*, Mănăstirea Neamț, 1942, p. 39.

²⁰ Diac. prof. Ioan Ivan, „Anexe, note și ilustrații”, în: *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț*, p. 146.

Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale (II)

înțeleș, s-a reaprins la mormântul Sfântului Cuvios Paisie, iar metaniile depuse, la mormântul său au reînceput prin exemplul Înaltpreafințitului Mitropolit Daniel²¹. Mai mult, reactivarea cultului Sfântului Paisie a cunoscut noi dimensiuni odată cu manifestările simpozionului dedicat bicentenarului săvârșirii din viață a Sfântului Paisie, din 15 noiembrie 1994, organizat în lavra nemțeană, când Mitropolitul Moldovei și Bucovinei a hotărât ca această zi a fiecărui an să fie data de întrunire a tuturor stareților și starețelor din eparhie într-o sinaxă monahală, considerată, în același timp, ca zi de debut al școlilor monahale din mănăstiri, după modelul școlilor paisiene de la Dragomirna, Secu și Neamț, care-și începeau activitatea în fiecare an pe 15 noiembrie și se încheia în Sâmbăta lui Lazăr²². Cu ocazia acestor sinaxe care se mențin până astăzi și au fost extinse la fiecare trei ani și la nivelul celorlalte eparhii din mitropolie, întâistătătorii mănăstirilor și, uneori, și ai schiturilor, pe lângă contactul cu spiritualitatea paisiană, pot să slujească în paraclisul cu hramul *Sfântul Paisie de la Neamț*²³ construit în 1996 în reședința mitropolitană din mănăstire și, de asemenea, pot să viziteze muzeul organizat de către mănăstire în cinstea sfântului²⁴, care a fost inaugurat prin sfințire de către Patriarhul ecumenic Bartolomeu pe 13 octombrie 1997, în contextul serbărilor de comemorare a 500 de ani de existență a bisericii voievodale nemțene.

IV. Deshumarea sfintelor moaște

Nu cunoaștem care au fost rațiunile pentru care, la momentul reconfirmării canonizării Sfântului Paisie de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, nu s-a avut în vedere și o deshumare a celui care pentru o vreme, în zile și nopți, împreună cu ucenicii săi au transformat chiliile lor adesea în Tabor duhovnicesc, trăind în contemplație și extaz dumnezeiesc. Este cunoscută însă lipsa noastră de interes, a românilor de a ne preocupa de sfinții noștri, subliniată sugestiv de către Sfântul Mitropolit Dosoftei al Moldovei. Acestei realități se adaugă evident și războiul nevăzut purtat de urătorul binelui și al omului existent și în această privință. Pentru că, dacă în cazul Sfântului Paisie, duhurile întunericului, deranjate atât de mult de înalta trăire contemplativă, pe de o parte, au luptat ca să nu se mai dea vreo importanță mormântului său, pe de alta, au dus război ca nu cumva sfintele sale oseminte să fie scoase la vedere și să poarte

²¹ Idem, „Introducere”, în: *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț*, p. XIX.

²² Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, „Vocație și destin filocalic la români”, în: *Românii în reinnoirea isihastă*, Editura Trinitas, 1997, p. 15.

²³ Arhid. prof. Ioan Ivan, „Introducere”, în: *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț*, p. IX.

²⁴ Arhid. prof. Ioan Ivan, „500 de ani de sfințirea bisericii Înălțarea Domnului din Mănăstire Neamț”, în *Cronica Episcopiei Hușilor*, III, 1997, p. 402.

vreo mărturie a sfințeniei lor pentru a fienerate de creștini. Astfel se explică de ce trupul apostolului practicant al rugăciunii lui Iisus, în forma cea mai înaltă, cu rezonanțe universale, a fost uitat în pământ 219 ani, până în 2013, când sfintele sale oseminte au fost deshumate.

Aceasta se făcea la inițiativa conducerii Mănăstirii Neamț²⁵, căreia Înaltpreasfințitul Mitropolit Teofan i-a dat curs, hotărând ca în data de 23 septembrie 2013 să se cerceteze mormântul Sfântului Paisie din biserica voievodală a Mănăstirii Neamț de către o comisie mixtă formată, pe de o parte, din delegați ai Centrului Eparhial Iași²⁶, pe linie sacramentală și de cimitire, iar pe de alta, din cei ai Direcției pentru Cultură Neamț²⁷, pe linie tehnică de specialitate.

IV.1. Desfacerea pavajului și deschiderea criptei

În prezența și sub supravegherea acestei comisii, o echipă de părinți din mănăstire²⁸ au executat pentru prima fază următoarele lucrări: desfacerea pavajului de marmură din jurul pietrei funerare (fig. 24), cu recuperarea în totalitate a plăcilor de marmură; înlăturarea șapei de beton și a pavajului de cărămidă mai vechi (21,5 x 21,5 x 5 cm), montat cu mortar din nisip și var (fig. 25a, b); dislocarea și așezarea pietrei de mormânt la câțiva metri mai în față, în naosul bisericii, și îndepărtarea molozului de deasupra criptei mormântului. Ajungându-se la acest moment al intervenției, s-au putut face și primele constatări, după cum urmează: *piatra de mormânt*, aflată la colțul sud-vestic al naosului actual, a fost așezată după înmormântare exact deasupra criptei; *cripta*, aflată la minus 23 cm față de cota zero a pavajului de marmură, a fost construită în fosta cameră a mormintelor din biserica voievodală și amplasată la 1,62 m de peretele sudic și la 1,10 m de cel vestic; *bolta* acesteia a fost găsită încheiată numai cu un rând de cărămidă, pe o suprafață de șapte rânduri și având de-a lungul celor două laturi, nord și sud, un decroș de 16 cm, datorat înjumătățirii zidăriei. În partea centrală, aceasta avea o mică spărtură (4 x 5 cm), acoperită cu două cioburi fără mortar

²⁵ AMB, Cercetarea mormântului Sfântului Paisie de la Neamț, dos. 3/2014 (= AMB, dos. 3/2014): Adresa nr. 282/26 aug. 2013, f. 6^r.

²⁶ AMB, dos. 3/2014: Temei Sector Exarhat nr. 10186/07.09.2013, prin care se anunța și numele delegaților eparhiali: arhim. Nichifor Horia, exarh eparhial, arhim. Luca Diaconu, exarh de zonă și arhim. Benedict Sauciuc, starețul Mănăstirii Neamț (f. 7^r).

²⁷ AMB, dos. 3/2014: Adresa nr. 315/13 sept. 2013, cu confirmare de primire și a prezenței delegaților prin *e-mail* din 16 sept. 2013, în persoana directorului executiv prof. dr. Dorin Teodorescu și a arheologului Ciubotaru Elena (ff. 8^r-9^r).

²⁸ Este vorba de părinții monahi: Vasian Isachie, Serafim Vasilache, Grigorie Ciulinaru și ierom. Filaret Teodorescu – ca fotograf, ajutați de muncitorul Stănoaea Gheorghe din Pipirig, precum și de fotografu Claudiu Pântea, delegat al Sectorului Cultural al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei.

(fig. 26), la îndepărtarea cărora, cei prezenți au simțit un miros de mireasmă plăcută²⁹.

Desfacerea unei cripte cu boltă nu este un lucru chiar simplu dacă se urmărește, ca în cazul nostru, recuperarea, pe cât posibil, a întregului material ceramic. De aceea, mai întâi, s-a lărgit spărtura existentă și prin aceasta s-au făcut primele fotografii în interior (fig. 27). S-au eliminat cu mare atenție nouă rânduri orizontale de cărămidă din boltă, lăsându-se însă intactă o porțiune de 67 cm în partea estică, apoi s-au făcut și constatările necesare pentru această fază.

În ceea ce privește *materialul funerar* din interior, mai întâi, s-a constatat că era intact și nemișcat (fig. 28), lucru dovedit de poziția cofrajului de lemn, a sicriului parțial acoperit de acesta și a unei mici cantități de mortar desprins de pe bolta criptei odată cu romanata, aflată acum căzută peste sicriu. În imaginea de ansamblu, dominată de culoarea închisă a materialului lemnos degradat, ieșea în evidență galonul textil cu fir de argint înălăbștrit, cu care fusese inițial împodobit sicriul (fig. 29).

În al doilea rând, *cripta* – cu un spațiu interior de 210 cm, lungime, 80 cm, lățime, 75 cm, înălțime, la cheia de boltă, și 55 cm, la nașterea ei – fusese construită, cum era și firească, în două faze: înainte și după înmormântare. În prima fază, s-au zidit din cărămidă (28 x 13 x 6 cm, fig. 30), pereții verticali și pavajul interior, iar după înmormântare, bolta semicilindrică, având ca suport o romanată sprijinită pe zidul vestic al criptei cu terminație semirotundă, iar în partea estică, pe un arc construit special pe pereții laterali ai criptei, doar dintr-un singur rând de cărămidă, de aceeași mărime. Această rezolvare se datorează faptului că, în capătul de răsărit al criptei, aceasta nu are un zid vertical propriu, ci este adosată de zidul estic de piatră al fundației bisericii, din camera mormintelor de care este lipită cripta.

Bolta a fost închisă după înmormântare, însă în momentul deshumării au fost depistate materiale diferite de cele ale edificiului propriu-zis, adică: o cărămidă de dimensiuni mai mari (32 x 16 x 6 cm)³⁰ și un mortar mai consistent în var, doar pentru cele șapte rânduri necesare înfundării unui gol de 45 cm, măsurat la intradosul bolții. În acest spațiu, de șapte rânduri, delimitat de décroșul amintit – care se datorește, după cum vom vedea, unei intervenții ulterioare asupra criptei – meșterul a încheiat construirea bolții umplând rosturile zidăriei cu pastă fluidă de var, care a intrat în toate golurile dintre cărămizi până la romanata de lemn,

²⁹ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 30 sept. 2013, nr. 14162/28.11.2013, ff. 22^r-23^r. Întocmirea documentului a fost încredințată de către Chiriarch exarhului de zonă.

³⁰ Acest fapt de a folosi un alt tip de cărămidă poate fi interpretat diferit în ceea ce privește data înfundării criptei: operația putea să fi fost făcută atât în momentul înmormântării, în contextul scăpării situației de sub control din cauza numărului mare a celor prezenți, cât și după înmormântare, în alte momente, greu de stabilit în lipsa unor mărturii contemporane.

lucru dedus din mărturia păstrată pe arcul suport al cofrajului, din partea estică a criptei, unde pasta a trecut și prin suport, curgând jos în criptă peste sicriu (fig. 31). Pavajul interior al criptei a ajuns să fie îmbibat de apă, iar cărămida acestuia chiar înmuiată, fapt care permitea să fie secționată cu șpaclul³¹.

IV.3. Scoaterea materialului funerar

Ajungându-se la momentul sensibil și emoționant pentru toți cei prezenți, monahi, preoți, oameni de cultură și fotografi, cel al scoaterii din criptă a materialului funerar, s-a convenit ca un preot să facă acest lucru și, cum dintre cei prezenți nu s-a oferit nimeni, a trebuit să coboare în criptă exarhul de zonă. Acesta, fiind îmbrăcat cu epitrahilul, după ce a dat binecuvântarea pentru oficierea împreună cu părinții de față a *Acatistului Sfântului Paisie*, a intrat în criptă și, cu cea mai mare atenție, a început să scoată, mai întâi, partea lemnoasă semiputredă și umedă, provenită din fosta romanată și din capacul sicriului. Odată cu constatarea că sfintele moaște erau depreciate și nu în starea așteptată de unii, încărcătura emoțională deosebită a fost dublată de una dramatică, deoarece o parte din cei prezenți s-a retras, manifestându-și nemulțumirea și afirmând, înainte de a se convinge de realități, că nu este trupul Sfântului Paisie în criptă. Cei rămași³² în jurul criptei au avut însă ocazia să facă mai multe aprecieri despre materialul funerar. Mai întâi, au putut vedea sicriul sfântului, despre care ieroschimonahul Nicolae consemnase în 17 noiembrie 1794: „Iară a treia zi, vineri, au făcut racla și au îmbrăcat-o, și au împodobit-o, fiindcă era să se puie într-înșă mărgăritarul sau mai bine să zic diamantul cel de mult preț”³³. Apoi, s-a putut constata parțial, dar mulțumitor, cum a fost confecționat, împodobit și așezat în criptă sicriul, precum și starea întregului material arheologic.

Prin urmare, *sicriul*, în care era trupul cuviosului, a fost așezat la momentul coborârii în criptă exact în centru, pe axul acesteia, rămânând între sicriul de 1,9 m lungime și zidurile verticale, un spațiu liber de 10 cm la est și alți 10 cm la vest, fiind așezat pe patru cărămizi, două la un capăt și alte două la celălalt capăt; a fost lucrat din lemn de brad încheiat în „coadă de rândunică”, cu lamele și cu cuie de lemn (fig. 32); capacul fusese împodobit în exterior cu o cruce încadrată de sigla clasică ΙΣ ΧΣ ΝΙ ΚΑ (fig. 33), scrisă cu majuscule grecești cu ajutorul unui galon cu fir de argint, prins cu piuneze de aramă, utilizat în aceeași manieră și pentru marginea perimetrală a sicriului, iar interiorul acestuia a fost căptușit cu o pânză de mătase.

³¹ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 30 sept. 2013, nr. 14162/28.11.2013, ff. 23^r-24^r.

³² Au mai rămas, în afară de membrii comisiei, câțiva părinți din obștea mănăstirii, și anume: arhim. Constantin Chirilă, arhim. Eftimie Camil, protos. Ambrozie Ghinescu, ierom. Filaret Teodorescu, ierod. Iustinian Iojă, egumenul Schitului Braniște și monahii Serafim Vasilache, Vasian Isachie și Grigorie Ciulinaru (AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 30 sept. 2013, nr. 14162/28.11.2013, f. 24^r).

³³ *Cronica* lui Nicolae, f. 30, ed. 2015, p. 385.

Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale (II)

Osemintele erau decalcificate, fragile și, în mare parte, măcinate, prezentându-se ca o făină albă de grâu, dar aflate nemișcate și dispuse, echidistant, corespunzător poziției anatomice (fig. 34a,b). În unele zone ale scheletului, acestea erau lipite, împreună cu hainele de suportul de lemn al sicriului. Fragmentele craniului (fig. 35) și parțial ale maxilarului s-au aflat și identificat în culion, de care era lipit, pe interior, părul foarte bogat (fig. 36), cu tot cu scalp, iar pe exterior, camilafca. Această poziție se explică prin faptul că în momentul când sicriul s-a fragmentat în zona de sub ceafă, unde erau așezate cărămizile, craniul a căzut pe spate, fragmentându-se.

După ce s-a recuperat cea mai mare parte a analavului de schivnic și crucea pectorală de argint, model bizantin (4 x 2,8 cm, fig. 37a, b, c), cu capete semicirculare primitivă la călugărie, s-a continuat să se scoată culionul cu fragmentele de oseminte și de păr amintite, fiind așezate într-un vas mai mare, pentru a fi cercetate și recuperate după ieșirea din criptă. Apoi, cu ajutorul unei lopeți “de geniu”, s-a scos porțiunea coloanei, cu tot cu suportul de lemn de sub schelet, a coastelor și a bazinului, de unde s-a recuperat centura de piele (fig. 38a), fără pafta sau cata-ramă, dar prevăzută cu un șnur, cu ajutorul căruia se putea potrivi pe corp (fig. 38b). În sfârșit, s-a scos ultima porțiune a scheletului, cea a picioarelor până la genunchi, de unde s-au putut identifica fragmente din încălțăminte de piele, cio-rapii de lână, mantie și analav, din oasele parțial măcinate și lipite de aceste textile și inclusiv cele două rotule ale genunchilor³⁴.

IV.4. Selectarea și identificarea materialului funerar

O primă selecție a materialului funerar recuperat din cripta Sfântului Paisie s-a făcut în seara zilei de 23 septembrie 2013³⁵, iar osemintele inventariate au fost analizate și identificate în ziua următoare de o comisie³⁶ care a constatat că era vorba de fragmente autentice ale „unui schelet uman în stare foarte avansată de degradare, de sex masculin și de vârstă adultă”³⁷. Cu această ocazie, s-au predat Complexului Național Muzeal din Iași și primele fragmente de textile, piele, lemn și de metal³⁸, în vederea cercetării și conservării acestora³⁹.

³⁴ AMB, dos. 3/2014: Proces verbal, 30 sept. 2013, nr. 14162, f. 25^r.

³⁵ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 23 sept. 2013, nr. 11398/30.09.2013, ff. 10^r-13^r; Proces-verbal, 30 sept. 2013, nr. 14162, f. 22^r-28^r.

³⁶ Comisia a fost formată din: arhim. Nichifor Horia, arhim. Benedict Sauciuc, pr. Zaharia Adrian, inspector eparhial de la Sectorul administrativ-bisericesc, Departamentul cimitire, monu-mente și servicii funerare și dr. Simona Ionescu, medic legist de la Institutul de Medicină Legală din Iași (AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 24 sept. 2013, nr. 11399/30.09.2013, ff. 16^r-17^r).

³⁷ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal din 24 sept. 2013, nr. 11399/30.09.2013, f. 17^r.

³⁸ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal de predare-primire din 24 sept. 2013, nr. 11400/30.09.2013, f. 15^r și Proces-verbal din 25 sept. 2013, cu același număr. Prin aceste documente, arhim. Benedict Sauciuc preda aceste fragmente exarhului eparhial arhim. Nichifor Horia, iar acesta, la rândul-i, specialiștilor Camelia Marian, restaurator textil și Mirela Băileanu, biolog (ff. 18^r, 19^r).

³⁹ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 30 sept. 2013, nr. 11402, f. 29^r.

O nouă operațiune de cercetare s-a făcut de altă comisie⁴⁰ în ziua de 27 septembrie 2013, când, după oficierea Sfintei Liturghii în biserica voievodală a Mănăstirii Neamț „[...] au fost selectate și identificate noi fragmente de oase, de lemn, de metal, de păr și de material textil⁴¹, dintre care, alte piese funerare au fost predate spre cercetare și conservare aceleiași instituții amintite”⁴². După încheierea acestei acțiuni, întregul material funerar, inventariat și grupat până la acea dată în cinci categorii a fost așezat cu mare atenție în două cufere pe care s-a aplicat sigiliul Centrului Eparhial cu semnăturile membrilor comisiei⁴³ (fig. 39a, b).

În prima categorie, s-au inventariat fragmente osoase provenite din: craniu, maxilar, claviculă, zona toracică, vertebre, bazin, mâini, picioare, glezne și tălpi, care, la rândul lor, s-au grupat în două părți. Prima, formată din fragmente aflate într-o stare specială de conservare, și a doua, din cele în starea obișnuită. Referitor la prima parte, s-a putut observa că pe suprafața fragmentelor craniene, de diferite mărimi, în număr de douăzeci și două, se conservă încă mici porțiuni cu piele și păr nedescompuse (fig. 40a, b, c, d). De asemenea, părul capului, recuperat în proporție de 80 % s-a păstrat cu tot cu scalp, iar dintre oasele mici ale mâinilor, din cele douăzeci și trei de fragmente, carpenele și metacarpenele, erau conservate parțial cu tot cu piele și aveau o culoare de nuanță închisă (fig. 41).

Între osemintele obișnuite mai importante, s-au identificat un număr de optsprezece fragmente mai mari și mai mici din maxilar, un femur și cele două rotule ale picioarelor. La acestea, se adaugă alte diferite fragmente de oase mici în număr de douăzeci, neidentificate și o cantitate de oase măcinate și amestecate cu fragmente de păr, textile, lemn și humus.

Din a doua categorie, s-au identificat fragmente textile provenite din: mantie, analav, potcap, camilafcă, ciorapi, galon și urme de pânză de mătase, cu care a fost îmbrăcat sicriul. Din a treia categorie s-au recuperat obiecte metalice, cum sunt: cruciuliță de argint cu șnur, model bizantin, piuneze de aramă, cu care s-a prins galonul de sicriu și copci de la hainele monahale. Din categoria materialului lemnos, s-a reconstituit sicriul (80 %), care a fost restaurat și expus în muzeul mănăstirii, iar din ultima categorie, cea a fragmentelor din piele, s-a recuperat integral centura.

Aceste prime rezultate ale deshumării au fost aduse la cunoștința Preafericitului Părinte Patriarh Daniel de către Înaltpreasfințitul Părintele nostru Teofan,

⁴⁰ Comisia a fost compusă din: ÎPS Teofan, părinții exarhi arhim. Nichifor Horia și arhim. Luca Diaconu, precum și arhim. Benedict - starețul mănăstirii (AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 27.09.2013, nr. 11401/30.09.2013, ff. 20^r-21^r).

⁴¹ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 27.09.2013, nr. 11401/30.09.2013, ff. 20^r-21^r.

⁴² AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 30 sept. 2013, nr. 11402, f. 29^r.

⁴³ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 30 sept. 2013, nr. 14162, f. 27^r.

Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale (II)

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, printr-o scrisoare⁴⁴, în al cărei răspuns primit se arăta: „În așteptarea rezultatului cercetărilor științifice, care nu exclud posibilitatea existenței a doi sfinți diferiți pentru care s-a folosit același mormânt, precum și a necesității corelării tuturor datelor și cu sfântul necunoscut de la Mănăstirea Neamț, avem încredințarea că rezultatele finale ale acestei activități vor spori evlavia clerului și credincioșilor pelerini la această vatră monahală”⁴⁵.

După această corespondență, preocupările Centrului Eparhial Iași, referitoare la cercetarea și conservarea materialelor funerare rezultate și inventariate în momentul deshumării sfințelor moaște ale Sfântului Paisie, au continuat prin numirea unei noi comisii⁴⁶, care, întrunindu-se la Mănăstirea Neamț, conform cu atribuțiile primite, a procedat la: „[...] selectarea în patru categorii a materialului funerar [...] recuperat în vederea păstrării corespunzătoare și așezării lor în raclă; ambalarea materialului textil și lemnos în vederea predării acestuia spre conservare și cercetare la Centrul Muzeal Național din Iași și selectarea a două fragmente osoase, un incisiv și un fragment de radius (fig. 42) pentru a fi predate spre analiză cu carbon radioactiv în vederea stabilirii perioadei din care datează”⁴⁷. Cum era de așteptat, rezultatele acestei investigații nu au ajutat prea mult deoarece, fiind vorba despre un înhumat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au încadrat osemintele, în ceea ce privește datarea, într-o perioadă mare de timp⁴⁸.

Dintre obiectele funerare recuperate prin restaurare și expuse în muzeul Mănăstirii Neamț se numără: crucea de argint cu tot cu șnurul ei, primită de sfânt la călugărie, centura fără pafta și mai multe fragmente din sicriu, camilafcă, analav (fig. 43a, b), galon, pioneze de aramă și copci de la haine.

V. Cauze posibile ale deprecierei sfințelor oseminte

După deshumarea Sfântului Paisie, având în vedere mai ales starea de depreciere a sfințelor sale oseminte, s-a cerut a se cerceta eventualele cauze cărora li se datorează această stare, ceea ce presupune, pe de o parte, stabilirea bolii sfântului,

⁴⁴ AMB, dos. 3/2014: Scrisoarea mitropolitană, nr. 12603/25.10.2013, ff. 30^r-31^r.

⁴⁵ AMB, dos. 3/2014: Scrisoare patriarhală, nr. 12027/29 oct. 2013, f. 32^r.

⁴⁶ Aceasta a fost alcătuită din: arhim. Luca Diaconu, arhim. Benedict Sauciuc, protos. Iacob Todică, secretarul Mănăstirii Neamț și Simona Ionescu, specialist antropolog de la Institutul de Medicină Legală Iași (AMB, dos. 3/2014: Temei Sector Exarhat, nr. 13483/15.11.2013, ff. 35^r-36^r).

⁴⁷ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 22 nov. 2013, ff. 37^r-38^r. A urmat predarea către Centrul de Conservare și Restaurare a Complexului Național Muzeal din Iași, în scopul restaurării și conservării fragmentelor din sicriul Sfântului Paisie (AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 28 nov. 2013, f. 39^r).

⁴⁸ Fragmentele prelevate au fost trimise spre cercetare, de către antropologul Simona Ionescu, în Polonia, de unde nu s-a primit un document de specialitate la care să ne raportăm.

iar pe de alta, clarificarea informațiilor istorice referitoare la mormânt și investigarea geotehnică a zonei criptei în corelație cu atmosfera ambientală interioară în care au stat sfintele relicve în perioada de 219 ani.

V.1. Boala Sfântului Paisie

Pornind de la informațiile referitoare la sănătatea șubredă a starețului Paisie, prezentate anterior, în care, nu este dezvăluită boala sa, încercăm să răspundem la întrebarea pe care este înclinat să și-o pună cititorul lecturând textele paisiene: Care va fi fost boala Sfântului Paisie, trecând peste problema firii sale firave native, ca și peste împrejurările și cauzele care i-au provocat anumite îmbolnăviri, care puteau să afecteze pe orice om, nu numai pe el?

Principala mărturie ca răspuns în acest sens, ne-a rămas de la grecul Constantin Caragea, care, fiind prezent la hramul Mănăstirii Neamț, în 1780, și dorind să-l vadă pe starețul Paisie și să se închine la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, în însemnările sale, după ce-i descrie portretul, arăta că „[...] deși înaintat în vârstă și suferind de *podagră*⁴⁹ (s. n.), scotea icoana singur cu moștenitorul său”⁵⁰.

Așadar, boala sfântului Paisie, de care el era conștient că va suferi până la moarte, pentru că singur o percepe ca fiind „ultima și cea mai de pe urmă neputință trupească”, este numită de Constantin Caragea *podagră*, ceea ce ar însemna gută a membrelor inferioare „[...] boală metabolică caracterizată prin creșterea concentrației acidului uric în sânge și prin depozitarea uraților în dreptul articulațiilor mici, în special la nivelul degetului mare de la picior”⁵¹. Guta este o boală de cele mai multe ori *ereditară*, care începe de obicei prin *tulburări gastrice*, dureri de cap, migrene, nevralgii, durere evidentă la nivelul încheieturilor mici de la picioare și produce la încheieturile mâinilor și ale picioarelor, precum și la urechi niște umflături sau noduli tari de calciu, puțin dureroase, dar foarte supărătoare. Când se întâlnesc aceste forme de manifestare, se poate vorbi de așa numita *gută acută*, inflamatoare, regulată, care poate să degenereze și să sfârșească printr-o formă cronică. *Guta cronică* este depistată în cazurile în care durerile de încheieturi se înmulțesc, picioarele, genunchii, mâinile se deformează prin apariția unor *umflături mai mici sau mai mari, de consistență lichidă care se pot sparge* sau se întăresc din cauza depunerilor de săruri de urat de sodiu, urat și fosfat de

⁴⁹ Podagră, s.f./podagre (de la gr. *Pous, podos* = picior, *agra* = atac) gută la picioare (cf. Valeriu Rusu, *Dicționar medical*, București 2001, p. 738); „Guta, s.f./gutte: afecțiune determinată de o tulburare a metabolismului purinelor: acidul uric, produs terminal de degradare a purinelor, se acumulează în sânge (hiperuricemie), apoi, sub formă de cristale minuscule de urați (de sodiu, calciu, potasiu, amoniu), precipită în articulații și îndeosebi în țesutul cartilaginios” (*ibidem*, p. 481).

⁵⁰ Hurmuzaki, XIII, supl. I, p. 98.

⁵¹ Dr. Vasile Bianu, *Doctorul de casă sau Dicționarul Sănătății*, Buzău, 1910, pp. 347-348.

calciu sub piele. Bolnavii de gută cronică *slăbesc repede din pricina tulburărilor digestive, cardiace și renale*⁵².

Probabil la aceeași boală se referea și eruditul ieromonah Dorotheos Vulismas, care, în corespondența purtată cu starețul Paisie, în postscriptumul ultimei sale epistole cunoscute, din 13 august 1785, se adresa prin următoarele cuvinte: „Te rog însă, iarăși, iubite al meu părinte, să nu treci cu vederea farmacia excellentului medic șef și filozof kyr Alexandru Kasimi, ca să te folosești de lucrurile simple și neîmpovărătoare stabilite de el; căci cred că le vei găsi negreșit foarte folositoare și împotriva *înțepăturilor de la piele* (s.n.) și de la mulți ani care [vă] șerpuiesc necruțător pe voi”⁵³.

Se poate constata, așadar, că observația banului Caragea fusese corectă, referitor la boala starețului Paisie, deoarece cele mai multe simptome de manifestare ale ei, se regăsesc în cele relatate de textele paisiene.

De asemenea, analizând sănătatea precară a sfântului, observăm că încă din tinerețe i s-a umflat talpa și glezna piciorului când făcea eforturi mari, mergând mult pe jos în pelerinaje sale, traversând mai multe sate și păduri ale Ucrainei pentru a ajunge la Kiev: „Deoarece niciodată nu umblasem atât de mult pe jos – relevă starețul Paisie – la drumul acesta s-a întâmplat să mă doară tare piciorul stâng și să se umfle talpa și glezna. De marea durere abia puteam să merg încet, călcând pe călcâie, și oprindu-mă adeseori să mă odihnesc, fie stând în picioare, fie culcându-mă la pământ, din care pricină pe tovarășul meu de drum l-a prins o răceală zdravănă. Văzând el că eu merg foarte anevoie, de mai multe ori a vrut să mă lase, dar văzând cum îl rugam cu lacrimi în ochi se îndupleca cu milostivire și nu mă lăsa. Când se întâmpla să întâlnim în drum sate, ne odihneam acolo câte două-trei zile, până când mi se mai dezumfla piciorul și mă mai lăsa durerea, dar cum plecam din nou la drum, iarăși mă apuca durerea și mi se umfla piciorul. Însă după o vreme destul de îndelungată, am simțit pogorând asupra mea, nevrednicul, mila negrăită a lui Dumnezeu, durerea a încetat, piciorul s-a dezumflat cu totul și puteam de-acum să merg cu ușurință”⁵⁴.

După criza durerii de picior, ajungând cu mare efort la Schitul Rijestev, i s-a declanșat primul *atac de gută acută*, care a început cu tulburări gastrice și a ținut mai bine de o lună, despre care, el însuși relatează: „[...] m-a apucat o asemenea boală că nu puteam să rețin în burtă nici un fel de mâncare, ci orice mâncam, degrab dădeam afară. O lună sau mai mult [de boală] m-au dus într-o asemenea nevoință și istovire a trupului, că deși nu zăceam la pat, de mare slăbiciune abia

⁵² Cf. *ibidem*, p. 347.

⁵³ Arhid. prof. dr. Ioan I. Ică jr., „Dialogul epistolar al starețului Paisie Velicikovski cu eruditul ieromonah Dorotheos Vulismas”, în *Revista Teologică*, nr. 4, Sibiu, 2011, p. 309.

⁵⁴ < Starețul Paisie >, „Autobiografia”, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, p. 153.

mai puteam umbla. Mă rugam însă la Dumnezeu să nu mă lase să-mi sfârșesc viața acolo, că tare nu mă împăcam cu gândul să mor în locul acela”⁵⁵.

O dovadă în plus că aceasta era principala sa boală moștenită este predispoziția lui Platon de a consuma struguri cu poftă, stare manifestată mai ales la Schitul Trăisteni, unde părintele Dometie, întâi-stătătorul schitului, i-a rânduit ascultarea de a păzi via. Cu acest prilej, i-a poruncit – mărturisește starețul Paisie – „[...] ca nu cumva să îndrăznesc să mănânc struguri până nu iau măcar o bucăciță de pâine în gură, iar după ce-o mănânc mi-a dat voie și binecuvântare să mănânc struguri și înainte de masă și după masă cât poftesc. [...] mi-a dat o asemenea binecuvântare, ca un părinte iubitor de copii, știindu-mă neputincios și înțelegând că dorința mea de a mânca struguri este foarte mare și socotind că nu va înceta nicicum [...] până ce nu mă voi putea sătura. [...] Și am căzut într-o asemenea patimă de mâncat struguri, că altă mâncare nici nu mai doream. Iar când veneam la schit, la trapeză, mâncam foarte puțin pentru că eram ghiftuit de strugurii din care mâncam în voie cu mare poftă. Și fiindcă în toată vremea aceea, până la culesul strugurilor, am gustat numai câte puțin din alte mâncăruri, am căzut într-o mare slăbiciune trupască și fața mi s-a slăbit ca de la o boală”⁵⁶.

Această predispoziție de a consuma struguri, constituie unul din simptomele acestei boli, la vindecarea căreia, printre tratamentele care se cunoșteau din vechime și se recomandau, se numărau printre altele: cura de struguri, ceaiuri de brândușă de toamnă, consumul de multe lichide, lapte, cafea, repaus la pat etc.⁵⁷.

Până la sfârșitul vieții sale, forma de gută acută a ajuns să degenereze din cauza ascezei și a lipsei de tratament în una cronică, concretizată în rănila pe care le avea pe toată partea dreaptă a trupului, motiv pentru care își desfășura munca sa de traducător întins în pat și înconjurat de cărți și manuscrise: „Toată ziua fericitul îndrepta treburile duhovnicești și cele din afară, – evidențiază schimonahul Mitrofan – iar toată noaptea scria ostenindu-se peste fire. Dacă n-ar fi fost întărit de harul lui Dumnezeu ar fi fost cu neputință firii omenești să îndure asemenea osteneală. Mai mult, el era bolnav și suferea mult de răni. Fiindcă avea răni pe toată partea sa dreaptă, pe pânțele și picior, și nu putea să se culce pe acea parte”⁵⁸.

Această boală, asumată ca un ghimpe îngăduit de purtarea de grijă a lui Dumnezeu, ca semn al alegerii sale de către Dumnezeu și ca suport al celorlalte virtuți și harisme, a constituit până la sfârșitul vieții cununa martirică a starețului Paisie, primită ca putere a lui Dumnezeu, care antinomic „se desăvârșește în slăbiciune”.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 153-154.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 211-212.

⁵⁷ Cf. dr. Vasile Bianu, *op. cit.*, p. 348.

⁵⁸ *Viața lui Mitrofan*, ed. 2015, p. 302; Cetfericov, *Paisie starețul*, p. 287.

Sfântul, prin răbdarea și mărinimia cu care a purtat acest ghimpe, și-a încununat discret viața vremelnică și, mai ales, pe cea veșnică.

V.2. Factorii geotehnici

A doua cauză a deprecierei sfintelor relicve paisiene o constituie factorii externi ai mediului înconjurător și starea ambientală în care a rămas, după înmormântare, trupul stareșului Paisie pentru două secole și aproape două decenii. Pentru stabilirea acestor factori externi, SC Drincon SRL Botoșani, reprezentată de soții prof. Verona Zaharia și dr. ing. Constantin Zaharia, a întreprins pe 30 martie 2014, la mormântul său o cercetare geotehnică.

Lucrările de specialitate s-au concretizat în două foraje, primul realizat în interiorul bisericii, în camera mormintelor, limitrof criptei Sfântului Paisie, până la adâncimea de 3,1 m de la pardoseala actuală, iar al doilea, în incinta istorică a mănăstirii la 6,5 m distanță de zidul bisericii, pe linia sudică, interior-exterior, a mormântului și la o adâncime de 4,6 m adâncime.

Din analizele chimice realizate de către Laboratorul Agenției de Protecție a Mediului Botoșani, asupra probelor recoltate odată cu aceste foraje, pentru depistarea indicatorilor pH azotați (NO_3), azotiți (NO_2), conductibilitatea electrică, sulfați (SO_4^{2-}) și cloruri (Cl), și din alte analize fizice, echipa geotehnică a stabilit că procesul de măcinare a sfintelor oseminte se datorează: „acțiunii apelor subterane fluctuante⁵⁹ încărcate cu ioni acizi rezultați din depozitele din jurul bisericii; și acțiunii apelor pluviale căzute în jurul bisericii, care prin infiltrare au ajuns în partea inferioară a criptei și datorită încărcării mari cu ioni SO_4^{2-} , au avut o acțiune intensă de dizolvare a calciului din oase, producând măcinarea (s. n.) și depuneri de cristale de gips secundar ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) pe acestea”⁶⁰.

Corelând aceste rezultate cu starea reală în care au fost găsite sfintele moaște la data deshumării se confirmă, mai întâi că materialul ceramic al criptei era umed, cu excepția parțială a bolții, iar partea inferioară și pardoseala acesteia se aflau îmbibate și înmuiate, încât cărămida se putea secționa cu șpaclul, așa cum deja s-a semnalat. În al doilea rând, existența moleculelor cristaline în toate fragmentele osoase a fost constatată de membrii comisiilor de deshumare, dar, neputând a se găsi pe moment o explicație, nu a fost consemnată.

⁵⁹ Fluctuația pe verticală a apelor subterane, în funcție de apele meteoritice căzute în zonă, a făcut ca golul criptei să fie inundat pe cca 30-50 cm de la pardoseala ei (AMB, dos. 3/2014: Cripta Sfântului Paisie de la Mănăstirea Neamț, comentariu geotehnic, de prof. Verona Zaharia și dr. Constantin Zaharia, f. 54^r).

⁶⁰ AMB, dos. 3/2014, f. 55^r. Existența ionului sulfat în proporție de 875 mg/l în jurul bisericii și de 700 mg/l în jurul criptei a produs o intensă agresivitate asupra materialului osos (*ibidem*, ff. 54^r-55^r).

Drd. Gheorghe Diaconu

Acestor cauze li se adaugă și cea a dezvoltării de microorganisme în spațiul anaerob al cripteii⁶¹, mai ales începând cu anul 1883 când, aceasta a fost acoperită și ermetizată cu un paviment de marmură montat cu un mortar impermeabil de ciment.

VI. Tradiția deshumărilor și realitatea istorică

VI.1. Referințe istorice despre mormânt

Virtutea dominantă a starețului Paisie de mare părinte duhovnicesc și sfânt a determinat obștea nemțeană să-l înmormânteze în cel mai important loc din biserică pentru a rămâne, și după trecerea la cele veșnice, într-o comuniune întreținută și pe cale vizuală de mormântul său.

În seara zilei de 15 noiembrie 1794, părinții din conducerea Mănăstirii Neamț trebuiau să stabilească locul de înhumare al starețului Paisie. Ei nu au avut prea mult de ales, deoarece încăperea cea mai importantă, pentru înmormântarea principalilor ctitori, din biserica voievodală era camera mormintelor, foarte redusă ca dimensiuni, în care, la acel moment, erau înmormântați pe latura nordică domnul Moldovei Ștefan II, decedat în 1447, iar pe cea sudică, căpitanul Moise. Acesta din urmă, aflându-se în slujba de „mare căpitan de lefegii” la Cetatea Neamțului, a ajuns printre ctitorii Mănăstirii Neamț prin mama sa, șatrăreasa Tofana Rochnstru din ținutul Soroca, care – împreună cu fiul ei postelnicul Ilie⁶² „[...] în anul 1703, noemvrie 14, au dăruit Monastirii Neamțului patru moșii, anume: Visoca, sat întreg, Crâșcăuții, sat întreg, Cotova, sat întreg, Burdujăanii, a patra parti din sat. [...] Aceste trupuri de moșii sânt toate la un loc, având iazuri, mori, păduri și câmpu mult [...] sânt cumpărate de Moisi, fiul cel mai mare a(l) Tofanei ce au fost căpitan mare de lefegii și în bătlia cu leșii la Cetatea Neamțului, în domnia întâi a lui Constantin Duca vo(ie)vod, au perit și l-au astrucat în lăuntru, în bisărica din Monastirea Neamțul. Pentru sângele lui vărsat pe pământul patriei sale să-i zicem cu toții: *Veșnica lui pomenire!*”⁶³

Datorită jertfei sale pentru țară, a fost înmormântat în gropnița bisericii Mănăstirii Neamț, în cel mai privilegiat loc: sub fereastra sudică a încăperii. Aici,

⁶¹ AMB, dos. 3/2014, f. 55r.

⁶² < Visarion ieromonahul >, *Pomelnic ctitoricesc al Mănăstirii Neamț, 1846*, mss. rom. 190, BMN, cu titlul și introducerea tipărite, apoi scris de ieromonahul Visarion (cf. f. 166v) (= BMN, Mss. rom. 190), (f. 237v); Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Monastirii Neamț*, t. IX, mss. rom. 5698, BAR, f. 87; BMN, Mss. rom. 171, f. 214r, 358r.

⁶³ *Sinodical Sfintei Monastiri Neamțul, 1873*, mss. rom. 195, BMN (= BMN, Mss. rom. 195), f. 68v. Anul corect îl aflăm în BMN, Mss. rom. 190, unde apare sub forma: *лѣтъ 3саї <1702> ноемвріе дї* (f. 237v).

însă, în 1794 au hotărât părinții nemțeni să fie înmormântat starețul Paisie „[...] în mormântul căpitanului Moise, în pridvorul cel dintâi, în gropnic [...]”⁶⁴, așa cum s-a numit în timp camera mormintelor.

Pe 16 noiembrie 1794, părinții „[...] au început a săpa groapa în pomelnic, de-a dreapta, cu mare jale și suspinuri”⁶⁵, deshumând totodată pe acest căpitan, dar fără să-i scoată osemintele din biserică, ci după cum s-a constatat acum, în momentul deshumării, i-au înfășurat osemintele în mantia sa și le-au reînhumat într-o nouă groapă săpată în profilul nordic al gropii inițiale, pe care au scobit-o pe orizontală, fără să mai spargă pavajul bisericii⁶⁶ (fig. 44). În aceeași zi, ucenicii paisieni au continuat să zidească cripta „[...] cu cărămizi [...]”, a treia zi, vineri, au făcut racla și au îmbrăcat-o și au împodobit-o [...]”⁶⁷, iar la sfârșitul slujbei înmormântării, sâmbătă, pe 18 noiembrie, spre seară „[...] puind sfintele moaște în mormânt au pardosit mormântul cu cărămizi”⁶⁸.

Din acest moment a început, evident, venerarea mormântului starețului Paisie împreună cu amintirea sa de mare și, în multe privințe, unic părinte duhovnicesc. Printre semnele vizibile ale acestei venerații se numără, mai întâi, piatra funerară de marmură, cu care ucenicii săi au marcat mormântul și, apoi, introducerea unei rânduiei în comportamentul personalului monahal la momentul intrării acestuia în biserică, despre care am vorbit.

Piatra tombală, operă a monahului Iulian⁶⁹, fratele duhovnicului Dionisie din mănăstire, lucrată după înmormântare cu un deosebit talent, a fost inscripționată cu un text bilingv slavon și româno-chirilic, dispus pe două coloane și având acest conținut: „Aicea se odihnește fericitul părinte nostru starețul ieroschimonahu și arhimandrit Paisie malorosianul, carele viind de la Muntele Athonului în Moldavia cu 60 de ucenici și aici mulțime de frați adunând și viața cea de obște prin sine o au înnoit, și așa către Domnul s-au mutat, la anul 1794, noemvrie 15 în zilele binecredinciosului domn Mihail Șuțul voievod, și a preosfințitului Iacov”⁷⁰.

⁶⁴ BMN, Mss. rom. 171, ff. 210, 214, 235, 358, 359.

⁶⁵ *Cronica* lui Nicolae, f. 30, ed. 2015, p. 384.

⁶⁶ De aici, s-au putut recupera cu ocazia lucrărilor de restaurare a criptei, când a fost depistat acest mormânt, fragmente din mantia sa și cușma de căpitan, aflată în stare foarte bună. Acestea au fost restaurate și apoi expuse în muzeul Mănăstirii Neamț. (AMB, dos. 3/2014: Proces verbal, 20 mart. 2014, ff. 45^r-46^r).

⁶⁷ *Cronica* lui Nicolae, f. 30, ed. 2015, p. 385.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 62, ed. 2015, p. 393.

⁶⁹ Este autorul mai multor lucrări, dintre care se cunosc: piatra starețului Paisie, 1794 (BMN, Mss. rom. 171, ff. 208, 210), pisană vechiului arhondaric, 1796, și sfeșnicele domnești de argint (BMN, Mss. rom. 171, f. 326); v. aceste informații, dar incomplete, și în Narcis Crețulescu, „Inscripțiile Mănăstirii Neamț”, în *Arhiva*, nr. 3/1910, p. 137.

⁷⁰ BMN, Mss. rom. 171, f. 208. Această piatră, sculptată în marmură albă (154 x 50 x 18 cm) a fost încastrată 10 cm în pardoseală, iar 8 cm a rămas profilată deasupra acesteia.

Din manuscrisele bibliotecii mănăstirii aflăm că pardoseala actuală din jurul mormântului este din „[...] 1883, când s-au pavat biserica peste tot cu marmură albă adusă de la Constantinopol”⁷¹. Ea a fost realizată din fondurile mănăstirii, completate cu cele de la credincioși⁷², fiind executată de către „venerabilul ieroschimonah Vasian”, egumenul Schitului Pocrov⁷³, în timpul stăreției arhimandritului Timotei Ionescu (1860-1887). Acest ultim pavaj a fost așezat cu un mortar concentrat în ciment peste unul mai vechi (fig. 25a), realizat, după cum s-a constatat în timpul lucrărilor de deshumare, din cărămidă pătrată montată cu mortar din nisip și var (fig. 25b). Potrivit aceluiași surse inedite, pavajul ceramic a fost realizat în perioada 1828-1830, când starețul Dometian (1823-1834) a făcut mai multe intervenții asupra bisericii voievodale, printre care se numără și pavimentul interior, despre care mai târziu s-a consemnat: „Mai înainte biserica era pavată peste tot cu cărămidă mare pătrată făcută de starețul Dometian aice în mănăstire, o cărămidă foarte tare, de care acum nu mai este năicăieri”⁷⁴.

În aceste două rânduri de pardoseli se afla încastrată piatra funerară a Sfântului Paisie în momentul începerii lucrărilor de cercetare a mormântului său, ambele, atât cea de marmură, cu șapa ei de beton, cât și cea de cărămidă, fiind găsite compacte, cu nici o urmă de intervenție ulterioară.

VI.2. Tradiția deshumărilor

Potrivit tradiției monahale din Moldova, călugării, indiferent de treapta ocupată în administrația Bisericii, se înmormântează, cel puțin de la începutul secolului al XIX-lea, având, „[...] o cărămidă săpată cu numele, rangul și anul morții [așezată] în loc de pernă sub cap”⁷⁵.

În Mănăstirea Neamț și în alte mănăstiri, care au adoptat practica deshumărilor, aceasta se făcea după șapte ani de la deces⁷⁶, când osemintele erau mutate în „[...] criptele gropniței, iară tigvele (craniile), numai cele întregi, să puneau în dulapuri închise cu geamuri de sticlă, ca să se păstreze pentru istorie la urmași. Pe cap era scris numele, rangul și anul morții și astfel șed în rând unul lângă altul toate capetele în dulapurile însemnate pe litere”⁷⁷ [...] fiecare craniu cu cărămida lui”⁷⁸.

⁷¹ BMN, Mss. rom. 171, ff. 254-256.

⁷² BMN, Mss. rom. 195, f. 42^v, 47^v, 48^r, 55^r, 56^v, 66^v, 102^v, 103^r.

⁷³ Constantin Tomescu, *op. cit.*, pp. 62, 87.

⁷⁴ BMN, Mss. rom. 171, f. 256.

⁷⁵ BMN, Mss. rom. 171, f. 258; Mss. rom. 139, f. 99^r.

⁷⁶ ANN, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1775: „18 lei și 7 bani am dat unui arhieru ce-au slujit Liturghie pentru răposatul vlădica Ionichii”, la 7 ani de la deces, adică 1776 (f. 12^r); BMN, Mss. rom. 171, ff. 236, 278; BMN, Mss. rom. 139, f. 2.

⁷⁷ BMN, Mss. rom. 171, f. 236.

⁷⁸ BMN, Mss. rom. 171, f. 278.

Datorită acestei practici, locul pietrelor funerare ale unor personalități monahale și laice, înhumate în pridvor și pronaos în perioada 1750-1896⁷⁹, a fost schimbat în momentul deshumării, iar pentru majoritatea înhumaților mai vechi din pronaos, acestea au fost acoperite în 1883 cu actualul paviment de marmură⁸⁰. Au făcut excepție de la această practică cea a lui Ștefan II, domnul Moldovei, așezată în acel moment, în firida nordică din camera mormintelor și cea a stareșului Paisie, rămasă la locul ei⁸¹, mormântul său fiind singurul pe care închinătorii îl respectă printr-un ritual de cinstire. Acesta va fi fost motivul pentru care mormântul Sfântului Paisie s-a exceptat de la deshumare.

Însă, coroborând rezultatele deshumării din 2013 și unele mărturii orale ale părinților bătrâni nemțeni consemnate de arhierul Narcis Crețulescu, rămase inedite, se poate accepta faptul că, la un moment dat, a existat o intervenție și asupra criptei Sfântului Paisie.

În această privință, dorind să dea un răspuns la legenda identificării de către unele medii monahale a stareșului Paisie cu Petru cel Mare⁸², publicată în 1890 de către Constantin Bilciurescu, care se încheia cu concluzia că „[...] la anul 1831 rușii au furat osemintele egumenului Paisie din mormântul său, a(u) pus piatra la loc pe groapa goală și închizând acele oseminte într-un sicriu de aur, le-au trimes în Rusia”⁸³, Narcis Crețulescu mărturisește:

„Eu scriitoru(l) ca nemțean trăitor aice de multe ori am tot auzit și am tot cercetat faptul acesta în deosebite chipuri ca să-i constat adevărul [...] și cercetând pe părinții români de atunci și pe unii dintre părinții ungureni sau de altă naționalitate, ei spun [...] că la an(ul) 1831 sau 1832, mitropolitul Veniamin Costache din îndemnul contelei Chisilev au venit în M(ănăști)rea Neamțu cu gând de a desgropa pe stareșul Paisie Velicicovski [...]. Au făcut sara priveghere și a doua zi panahidă mare [...]. Atunci s-au săpat mormântul lui Paisie, s-au umblat la el în taină. Aice părerile călugărilor se deosebesc.

⁷⁹ Pentru sec. al XVIII-lea se regăsesc înscrși în registrul gropniței 15 nume - majoritatea din deceniile opt și nouă și unul din 1750 (BMN, Mss. rom. 193, ff. 6, 12, 16, 28, 36, 48, 52, 60, 72) - iar celelalte, până la nr. 547, sunt din secolul al XIX-lea, ultimul fiind din 1896 (f. 84^v).

⁸⁰ BMN, Mss. rom. 171, ff. 254^r-256^r, 363^r.

⁸¹ BMN, Mss. rom. 171, f. 363^r.

⁸² Petru cel Mare (1672-1725) nu a fost contemporan cu stareșul Paisie. Miezul de adevăr al legendei este că fiicele sale, Elisabeta și monahia Maria, au avut legături duhovnicești cu acesta și cu Mănăstirea Neamț și că, la un moment dat, a fost deschisă cripta stareșului, probabil și în prezența a generalului Pavel Kiselev (1788-1872).

⁸³ Constantin Șt. Bilciurescu, *Monastirile și bisericile din România cu mici notițe istorice și gravuri*, București, 1890, p. 171.

Unii zic că: mitropolitul au luat oasele și le-au dat în taină contelui Chisilev, pe care puindu-le într-un geamantan au plecat cu ele, ducându-le ca pe oasele unui Paisie stareț, de nație malorosian. Alții zic că s-au umblat în mormânt dar n-au luat oasele deoarece erau topite și trecute, de la îngropare și până acum [fiind] peste 37 de ani. Abia s-au găsit câteva fire de păr, strențe de haine, metaniile, cărămida, cătărama curelei de încingătoare și un rest de periman. Alții zic că trupul au fost întreg cu toată îmbrăcămintea și la deschiderea gropii au venit ca să nu-l scoată, «că el nu voiește, a închide închinarea Maicii Domnului», adică, dacă s-ar desgropa pe starețul, atunci norodul s-ar închina sfântului Paisie iar nu Maicii Domnului ca până acum (duhovnicul Naftanail era clisiarh mare, el au umblat în mormânt din ordinul mitropolitului Veniamin)”⁸⁴.

Autorul completează aceste informații în alt loc arătând că „[...] s-au încercat a-l desgropa și făcându-se priveghere și la desgropare au eșit pară de foc din mormânt cu vorbile: «Nu mă desgropați să nu închid închinăciunea Maicii Domnului». Atuncea s-au luat din mormânt semne de blagoslovenie (din care au ajuns și la mine scriitorul câteva fire de păr din barbă și zdrențe din rasă luate prin starețul Naftanail. Eu le-am dat lui vlădica Filaret Scriban Stavropoleos), și s-au închis mormântul ca să nu se mai umble în el”⁸⁵.

Una din aceste mărturii a ajuns să fie preluată și amplificată de Gheorghe Samurean, care, la începutul unei note de cronică dedicată unor serbări care ar fi avut loc la centenarul⁸⁶ din 15 noiembrie 1894, menționa că: „Trupul întreg și neschimbat al fericitului stareț Paisie Velickovski odihnește în cripta din biserica mare cu hramul Sfintei Înălțări din Lavra Neamțului”⁸⁷, iar la sfârșitul textului, după ce amintește de o posibilă canonizare de către Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, adăuga: „Trupul său a fost descoperit neputrezit după ultimele mărturii în anul 1872, dar și mai devreme în 1846, 1853 și 1861”⁸⁸.

Această informație imaginară a fost preluată fără să fie verificată, de Eugen Procopan, înțelegând că a fost vorba de patru „dezgropări”⁸⁹ și, mai târziu,

⁸⁴ *Viața lui Narcis*, f. 146^v; ed. dactgf. 1984, p. 265.

⁸⁵ *Viața lui Narcis*, f. 135^r; ed. dactgf. 1984, p. 240.

⁸⁶ Având în vedere că în urma unei cercetări speciale nu am depistat nicio sursă românească, edită sau inedită, care să menționeze prezența ierarhilor Moldovei la presupusele serbări de la Mănăstirea Neamț în data de 15 noiembrie 1894, credem că acest centenar nu a fost sărbătorit.

⁸⁷ Gheorghe Samurean, „Arhimandritul Paisie Velickovski (la aniversarea a o sută de ani de la fericita sa adormire)”, în *Ruschii Palomnic*, 1894, p. 779.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Eugen Th. Procopan, *Paisie Velickovski*, Chișinău, 1933, p. 85.

cu același sens, de către părintele Paul Mihail, care dorind, însă, să afle mărturii românești contemporane în arhiva Mitropoliei Moldovei și negăsind nimic referitor la aceste momente și la „[...] cele aflate la dezgropările ce au avut loc în cursul deceniilor”⁹⁰, așază acel rezultat negativ pe seama pierderilor arhivistice din timpul ultimului război mondial.

După data de 24 mai 1986, când a avut loc minunea⁹¹ care a determinat deshumarea rămășițelor pământești ale Sfântului Necunoscut din incinta Mănăstirii Neamț, subiectul dezgropărilor, atât de incert, a căpătat alte nuanțe prin aceea că osemintele acestuia au fost atribuite Sfântului Paisie.

În acest sens, cu ocazia bicentenarului trecerii sfântului stareț la cele veșnice, din 1994, eruditul și evlaviosul profesor Ioan Ivan consemna, probabil pentru prima dată, această opinie întrebându-se dacă nu cumva aceasta va fi fost voința Sfântului Paisie „[...] care s-a smerit și prin această formă lăsată ca testament ucenicilor săi”⁹², adică să fie înmormântat chiar sub cărarea bisericii pentru a fi călcat de toți în picioare. În 1998, odată cu relatarea minunii prin care s-a descoperit Sfântul Necunoscut, autorul revenea asupra aceleiași probleme neelucidate până atunci, scoțând în evidență însă, de data aceasta, noi aspecte ale gândirii monahale nemțene și întrebându-se din nou: „[...] nu ar fi exclus să fie rămășițele pământești ale Cuviosului Paisie Velicovschi, tănuite spre a nu fi furate și duse în altă parte? Cine poate ști și cum se poate dovedi?”⁹³

Un an mai târziu, părintele Ioanichie Bălan, cu toate că așezase pe Sfântul Necunoscut între cuvioșii nemțeni din secolul al XIV-lea⁹⁴, fără însă să arate și dovezi în acest sens, perpetua nedumerirea, consemnând-o în prima sa variantă, potrivit căreia Sfântul Paisie „[...] ar fi fost înmormântat aici [sub cărare] la cererea sa”⁹⁵.

Aceste incertitudini referitoare la mormântul paisian se regăseau în obștea Mănăstirii Neamț și la data deshumării din 2013, alimentate, la un moment dat, și de dăruirea unui fragment din cinstitele moaște ale Sfântului Necunoscut, „identi-

⁹⁰ Pr. Paul Mihail, „Starețul Paisie de la Neamț înnoitorul monahismului”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 5-6/1962, p. 416.

⁹¹ ***, „Un miracle au monastère de Néamtz (Roumanie)” în *Contacts, revue française de l’Orthodoxie*, nr. 35/1986, p. 241; Arhid. prof. Ioan Ivan, „Mănăstirea Neamț - mărturii ale sfinților. Minunea de la Mănăstirea Neamț din 24-27 mai 1986”, în *Candela Moldovei*, nr. 5/1998 (= Ioan Ivan, „Mănăstirea Neamț - mărturii”), pp. 10-11; Ierom. Petroniu Tănase, *Chemarea Sfintei Ortodoxii*, Editura Bizantină, București, 2006, pp. 181-184.

⁹² Ioan Ivan, „Chipul-portret”, p. 1.

⁹³ Idem, „Mănăstirea Neamț - mărturii”, p. 11.

⁹⁴ Arhim. Ioanichie Bălan, *Sfintele moaște din România*, Ed. Episcopia Romanului, 1999, p. 157.

⁹⁵ Idem, *Patericul românesc*, ed. a II-a, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990, pp. 108-109.

ficat” cu Sfântul Paisie, unei biserici noi din București pentru care acesta din urmă fusese ales ca ocrotitor.

VI.3. Realitatea istorică

Așadar, trecând la analiza acestor mărturii se poate reține că Narcis Crețulescu, în textul său inedit, vorbește, mai întâi, despre o prezență a mitropolitului Veniamin la Mănăstirea Neamț în perioada 1831-1832, fapt foarte posibil dacă se are în vedere că ne aflăm în timpul stăreției lui Dometian (1823-1834), care – în perioada 1824-1834 – a realizat în mănăstire mai multe lucrări de construcții și renovare⁹⁶. Printre acestea se numără construirea, începând cu anul 1826⁹⁷, a bisericii *Sfântul Gheorghe* din incintă⁹⁸ și apoi, renovarea bisericii mari, prin refacerea acoperișului⁹⁹ și modificarea lui prin adăugarea altor două turlă de lemn vopsite¹⁰⁰, repictarea interiorului¹⁰¹, de către pictorii suceveni Vasilache Chițăscu și Vasile Eliman, început în 1828¹⁰² și terminat pe 18 iunie 1830¹⁰³, refacerea pardoselii, a catapetesmei¹⁰⁴, sculptată de meșterul Leon în perioada 1825-1828¹⁰⁵ și consolidarea clopotniței¹⁰⁶. Între aceste lucrări, au fost încadrate greșit și cele de demolare

⁹⁶ ANN, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1824, ff. 2^r-30^r.

⁹⁷ ANN, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1824: „15350 lei și 15 parale s-au dat până acum [1826 dechembrie 27] din banii zidirii bisăricii Sfântului Marelui Mucenic Gheorghie, bez ce avem a mai da” (f. 12^r).

⁹⁸ BMN, Mss. rom. 190, f. 33^r; < Andronic ieroschim. >, *Istoria mănăstirilor Neamțul și Secul*, VI, 1875, ANRM, fond 2119, inv. 3, dos. 72, f. 138^v.

⁹⁹ ANN, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1824: 20000 lei s-au cheltuit până acum în anul acesta [1829] cu zidirea pităriei și acoperământului bisăricii” (f. 20^r), iar în 1830 cheltuiala pentru acoperiș și veșminte era de 17.000 lei (f. 21^v).

¹⁰⁰ BMN, Mss. rom. 190, f. 32^v; BMN, Mss. rom. 195, f. 19^r.

¹⁰¹ BMN, Mss. rom. 190, f. 32^v; < Andronic ieroschim. >, *Istoria mănăstirilor Neamțul și Secul*, VI, f. 146^r.

¹⁰² ANN, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1824: în 1828 s-a început repictarea bisericii deoa-rece „s-au dat arvonă 2500 lei zografului pentru zugrăvitul bisăricii mari din Monastirea Neamțului” (f. 16^r), iar în 1829 „4199 lei s-au plătit zografului Neamțului, carele au zugrăvit bisărica mare, însă afară de pridvor și tindă” (f. 19^r).

¹⁰³ BMN, Mss. rom. 195, f. 19^r; Nicolae Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. 75.

¹⁰⁴ BMN, Mss. rom. 190, f. 32^v; *Istoria pentru sfânta monastire a Neamțului și Secului*, mss. rom. 154, BMN, f. 173^r; < Andronic ieroschim. >, *Istoria mănăstirilor Neamțul și Secul*, VI, f. 146^r; Arhim. Nestor Vornicescu, „Relații bisericești-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania, din cele mai vechi timpuri până în preajma anului 1918”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 11-12, 1968, p. 687.

¹⁰⁵ ANN, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1824, ff. 9^r, 11^r, 16^r: în 1825, „8514 lei s-au plătit săpătoriului din banii ce avem a da pentru facerea catapetezmei bisăricii cei mari din Neamțu” (f. 9^r), în 1826, „3874 lei s-au dat la dum(nea)lui Gospodin Leon, din banii catapetezmii bisăricii cei mari” (f. 11^r), iar în 1828, „s-au plătit 760 lei cusurul catapetezmii bisăricii mari din Monastirea Neamțului” (f. 16^r).

¹⁰⁶ ANN, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1824: în 1831 cu suma de 635 lei și 20 parale „s-au făcut un drug de fier pentru întăritul clopotniții din Neamț” (f. 23^v).

a zidului despărțitor dintre camera mormintelor și naos¹⁰⁷. În realitate, această intervenție nefastă, care a cauzat pierderea iremediabilă a unor suprafețe murale de epocă ștefaniană, printre care se numără și tabloul votiv, a avut loc în timpul stăreției ucraineanului Dositheï, când duhovnicul Silvestru, pe 20 iulie 1806, consemna: „248 lei, 35 parale s-au cheltuit cu scos(ul) zidului din biserică și cu facerea chimiriului și a ferest(r)ilor, afară de 500 lei ci au dat domnița Mărioara”¹⁰⁸.

În contextul acestor lucrări, mitropolitul putea să fie prezent aici, atât în luna iunie pentru o slujbă de resfințire a bisericii, acum reînnoită în totalitate, la hramul mănăstirii, cât și în ziua de 15 noiembrie a anilor: 1830, 1831, 1832, conform tradiției, la pomenirea anuală a starețului Paisie.

În acest nou context de mărturii, ideea unei intervenții ulterioare asupra criptei este de acceptat, dacă se are în vedere faptul că în momentul cercetărilor recente ale mormântului, *bolta criptei a fost găsită închisă, cu materiale diferite de cele ale edificiului propriu-zis*, pe o suprafață de șapte rânduri orizontale de cărămidă, delimitate printr-un dublu decroș, fapt care se poate datora unei intervenții mai degrabă ulterioare decât a celei de la sfârșitul înmormântării.

În al doilea rând, referitor la părerile diferite ale părinților nemțeni, în ceea ce privește cele găsite în criptă de către autorii cercetării ei, nu se poate admite prima variantă, potrivit căreia mitropolitul ar fi dat „în taină”, în acel moment, osemintele starețului Paisie „contelui Chisilev”, deoarece, conform rezultatelor deshumării recente, acestea au fost găsite în criptă, având suficiente caracteristici identitare incontestabile, cum sunt: înălțimea, podoaba capilară conservată, vestimentația specifică schivnicilor, sicriul împodobit conform izvoarelor contemporane etc. . Însă, variantele a doua și a treia, care se completează una pe alta, sunt relevante în elucidarea problemei, deoarece răspund la unele nedumeriri ale noastre referitoare la materialul funerar și starea lui, pe care l-am scos personal din criptă în ziua deshumării. În acest sens, sunt de acceptat ca reale faptele relatate despre o intervenție de deschidere a criptei și despre faptul că nu au fost scoase osemintele din interiorul acesteia, deoarece „erau topite”, drept pentru care autorii și-au rezumat acțiunea lor la aceea de a lua „din mormânt semne de binecuvântare”, adică „câteva fire de păr din barbă”, fragmente din haine și paraman, metaniile, cărămida și catarama, din care au ajuns și la Narcis Crețulescu pe care, la rândul său, le-a dăruit lui Filaret Scriban Stavropoleos.

¹⁰⁷ BMN, Mss. rom. 171, f. 254. Aici, Narcis Crețulescu consemnează această eroare care a fost preluată ulterior de: Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, Editura Tehnică, București, 1958, pp. 23, 45, 71; diac. Ioan Ivan, pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, pp. 65, 68.

¹⁰⁸ ANNȚ, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1805-1806: Izvod pentru toate cheltuielile soborului când s-au pus stareț [pe] părintele Dositheï [și pe] părintele Silvestru d(u)h(ovnic) la cămară, 1805 iulie 10 - 1806 iulie 30, f. 55^v.

Prin urmare, aceste mărturii, care se referă atât la obiectele luate ca binecuvântare din criptă, cât și la starea osemintelor, constituie pentru noi dovezi importante deoarece, pe de o parte, și noi am găsit osemintele „topite”, iar pe de alta, *obiectele menționate că au fost luate de cei în cauză, sunt cele pe care nu le-am găsit în criptă în momentul ultimei deshumări*, fapt pus atunci pe seama descompunerii. Acum însă, în noul context al cercetării, putem aprecia că, așa precum s-au conservat parțial analavul de bumbac sau mătase, ciorapii de lână, camilafca de mohair și potcapul, trebuiau să se păstreze și unele fragmente din mantie, rasă și schimă. Dacă peste acestea s-a trecut cu vederea mai ușor, fiind puse la momentul deshumării pe seama descompunerii, a rămas însă nedumerirea în ceea ce privește cărămida inscripționată, paftaua, și nu catarama, deoarece centura nu este prevăzută cu găuri, metaniile, care trebuiau să existe. Dacă în ceea ce privește cărămida, despre care, pe parcursul investigațiilor, ne-am dat seama că putea lipsi, deoarece în gropnița mănăstirii nu există asemenea exemplare mai vechi de anul 1800, existând deci și varianta ca această practică să fie ulterioară starețului Paisie, pentru lipsa metaniilor, a paftalei și a schimei însă, a rămas un semn de întrebare, la care credem că s-a răspuns acum.

Un alt răspuns a venit, prin informațiile arhierului mult contestat, și în ceea ce privește părul din barbă, știre tot atât de importantă prin faptul că noi am găsit foarte puține fire din aceasta, care nu se putea confunda, deoarece comparativ cu părul capului de o nuanță alb-gălbuie, cel din barbă era alb argintiu sticlos. Așadar, altă confirmare că s-a umblat anterior în criptă și că s-au luat ca semn de binecuvântare și fire de păr din barbă.

În al treilea rând, în ceea ce privește autorii primei cercetări a mormântului, Narcis Crețulescu a consemnat concluzia investigației sale, întreprinsă în obștea nemțeană, arătând că duhovnicul Naftanail – în calitate de ecleziarh mare – a umblat în mormânt din ordinul mitropolitului Veniamin.

Practic vorbind, Natanael¹⁰⁹ a putut face acest lucru „în taină” noaptea, după privegherea oficiată în cinstea starețului Paisie, ajutat de câteva persoane laice sau chiar din obște, pentru ridicarea pietrei funerare și deschiderea criptei, în prezența starețului Dometian, a mitropolitului și, posibil, după cum vom vedea și a „contelui Chisilev”.

În urma verificării acestei ultime informații, am ajuns la concluzia că generalul rus, putea să fie prezent în Mănăstirea Neamț, mai întâi, în perioada 1827-1828,

¹⁰⁹ Duhovnicul Natanael, având calități de bun cântăreț slav și fiind cunosător al limbii ruse, era solicitat de Mitropolia Moldovei cu ocazia delegațiilor ruse și, de asemenea, la slujbele oficiale de comemorare a înaltelor personalități ruse (cf. diac. Ioan Ivan, „Din relațiile călugărilor de la Mănăstirea Neamț cu Biserica și societatea rusă pe la jumătatea secolului al XIX-lea”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 9-10/1963, pp. 620-621).

când s-a aflat în Moldova pentru cercetarea stării de spirit în vederea ocupării ei și apoi, mai ales în trei intervale de timp din perioada 1829-1834, în care s-a aflat timp de mai multe luni la Iași¹¹⁰, în calitate de președinte al divanurilor Moldovei și Valahiei. În acest sens, una din istoriile inedite ale mănăstirii, scrisă înainte de 20 martie 1858, ne indică faptul că generalul a fost prezent în Mănăstirea Neamț după încheierea lucrărilor de construire a bisericii cu hramul *Sfântul Gheorghe* din incinta mănăstirii și începutul celor de renovare a bisericii voievodale. Deci, după ce starețul Dometian a finalizat primele lucrări, au venit „[...] oștile rossienești aicea în țara aceasta – arată sursa -, au venit Kisilev cel ce era mai mare peste oști, aicea la Monastirea Neamțului și, împacându-să cu rânduiala ei, au dăruit o cruce arhimandrițească de aur starețului. Apoi, s-au apucat starețul de biserică cea sobornicească a Înălțării Domnului [...]”¹¹¹. După această sursă, ar însemna că generalul a fost prezent aici în perioada 1827-1828, dacă se are în vedere că lucrările de intervenție asupra bisericii mari au fost începute cel mai târziu în 1829.

Intensificând cercetarea în vederea stabilirii unei date mai exacte, ne-a venit în sprijin o nouă informație, de asemenea inedită, a duhovnicului Andronic, care încadrează prezența lui Kiselev la Mănăstirea Neamț după o primă întrevvedere a reprezentanților mănăstirii cu acesta, din iunie 1830. El arată că în această lună monahul Grigorie Radul, vechilul mănăstirii, a intervenit, rugându-l pe general, care „ocârmuia și principatele în loc de domn”, să întărească testamentul decedatei Ecaterina Balș, prin care donase mănăstirii două moșii. După această relatare, Andronic continuă: „[...] mai pe urmă, au venit și aicea, la Monastirea Neamțului și văzând frumoasa rânduială monahicească au dăruit soborului acestuia zece mii de lei, iară precuviosului părintelui nostru starețului Dometian i-au dăruit o cruce de aur, cu lăntușel tot de aur, spre a sa veacinică pomenire. Așijderea și domnul general Cazacih Boisk David Bișdov au dăruit două mii de lei acestui sobor, iară domnul consul rossienesc din Iași, Gheorghie Timkovski au dăruit patru sute de lei și două perdele frumoase pentru sfânta și făcătoare de minuni icoană [a] Preacuratei Maicii lui Dumnezeu și fiica sa Anastasia a dăruit una sută de lei, spre a lor veșnică pomenire, precum să și văd însemnați în sfântul pomelnic cel mare al mănăstirii”¹¹².

Verificând aceste informații, s-a putut constata, mai întâi, că monahul Grigorie a intervenit într-adevăr în scris către Kiselev pe 11 iunie 1830¹¹³, pentru perfectarea

¹¹⁰ Aceste intervale sunt: 8 mai-25 iunie 1830; 9 aprilie-6 iulie 1831 și 9 ianuarie-11 aprilie 1834, când are loc retragerea trupelor rusești din Moldova (cf. Al. Papadopol-Calimah, „Generalul Pavel Kiselef în Moldova și Țara Românească, 1829-1834”, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom IX, secția II, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1887, pp. 87-88, 95-96, 103-104).

¹¹¹ BMN, Mss. rom. 154, f. 173^r.

¹¹² < Andronic ieroschim. >, *Istoria mănăstirilor Neamțul și Secul*, VI, f. 142^r-142^v.

¹¹³ ANI, Mănăstirea Neamț, XXII/79, 1830 iunie 11.

documentelor succesoriale în ceea ce privește moșiile Epureni din ținutul Iași și Movila Turcului din ținutul Covurlui, lăsate prin testament în proprietatea Mănăstirii Neamț de către Eliman decedatul vornic Theodor Balș Doroșcanul și soția Ecaterina. Apoi, s-a confirmat atât informația despre donatorii din grupul Kiselev care, așa cum s-a consemnat, au fost înscrși spre pomenire în pomelnicul cel mare al mănăstirii în 1830¹¹⁴, cât și cea referitoare la crucea oferită de general, înregistrată în 1834 între odoarele mănăstirii, cu mențiunea: „cruce de aur care o au trimis generalul Kiselev”¹¹⁵ și care, în prezent, se află la Muzeul Național de Artă București.

A rămas de stabilit momentul când grupul Kiselev a fost prezent la Mănăstirea Neamț. În această privință, am depistat, după ce am înaintat prezentul text spre traducere în vederea publicării, o corespondență între generalul Kiselev și mitropolitul Veniamin. În scrisoarea sa din 29 mai 1831 generalul, adresându-se mitropolitului, relevă: „În mergere me pe la oarecare din ținuturile din sus, necunoscute mie încă pân acum, eu între altele am fost și la Mănăstirea Neamț, și de datorie socotesc a împărtași preosf(inției) v(oastre) că cu osebită și din inimă mulțumiri am privit cât, supt închipuirile noastre, să țină acest lăcaș în dreptate și binechibzuitele socotița a întemeietorilor ei. Pretutindene buna rânduială, iubire de oameni agiutoriu scăpătaților și a neputincioșilor ce s-au văzut de mine în deplină putere. Arhimandritul Domitian, urmând procatohului său, păzăști ace cumpănire și sârguință carele fac neprețuiti întărire, atât de cu priință pentru oameni”¹¹⁶.

Așadar, este de reținut, pe de o parte, că aceste ultime dovezi documentare confirmă parțial și completează informațiile lui Narcis Crețulescu, iar pe de altă parte, constituie un răspuns la întrebările noastre din momentul ultimei deshumări și, totodată, a doua premisă prin care se poate stabili următoarea realitate a faptelor: mormântul Sfântului Paisie a fost deschis, în prezența mitropolitului Veniamin, a generalului Pavel Kiselev și a însoțitorilor săi, cel mai probabil duminică 29 mai 1831, când s-a putut resfinți biserica voievodală reînnoită și când, găsind osemintele depreciate, s-a permis să se ia, doar de pe pieptul sfântului, în semn de binecuvântare, metaniile, paftaua centurii, păr din barbă și fragmente textile din schimă, mantie și rasă.

¹¹⁴ <Andronic duhovnicul > *Pomelnicul mare al mănăstirilor Neamțul și Secul*, 1863, ANRM, fond 2119, inv. 3, dos. 50, f. 64^v.

¹¹⁵ ANNȚ, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1834: Izvod 1834 aprilie 1, f. 1^v; BMN, Mss. rom. 180, f. 4^v; ANNȚ, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 33/1843: Condică, 1843, f. 3^r; BMN, Mss. rom. 167, f. 3^r.

¹¹⁶ ANI, Mănăstirea Neamț, XLI/31: 1831 mai 29, Iași, publicat de T. G. Bulat, „Scrisori de la mitropolitul Veniamin Costachi”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 5-6/1974, pp. 474-475. Acest document în copie, a fost transmis starețului Dometian de către mitropolit, prin scrisoarea sa din 30 mai 1831 (ANI, Mănăstirea Neamț, CXII/2: 1831 mai 30, Iași; v. și *ibidem*, p. 475).

În ceea ce privește afirmația lui Gheorghe Samurean referitoare la cele patru descoperiri ale „trupului neputrezit”, realizate în anii 1846, 1853, 1861 și 1872, care ne-a contrariat cel mai mult, se poate înțelege acum că „mărturiile” la care face referire autorul sunt tot de creație nemțeană, avându-și sorginea în una din variantele legendare deja menționate. Această nouă variantă o considerăm o știre falsă, mai întâi pentru că niciuna din informațiile cuprinse în ea nu a fost consemnată de cineva înainte, nici de arhierul nemțean, care s-a ocupat în mod special de acest subiect, ca viețuitor în obștea nemțeană și nici de duhovnicul Andronic, ca și pentru motivul că a existat și o legătură arhierescă a mitropolitului Veniamin, consemnată de Narcis Crețulescu sub această formă: „[...] și s-au închis mormântul ca să nu se mai umble în el”.

Referitor la primul motiv, mai trebuie reținut și faptul că lui Andronic nu-i putea scăpa un eveniment de importanță duhovnicească majoră, cum este cel al descoperirii sfințelor moaște, dacă ne referim cel puțin la presupusa dezgropare din 1853, când era eclesiarh mare al Mănăstirii Neamț. El, referindu-se la sfintele moaște paisiene, menționează în opera sa doar o vedenie personală, avută în 27 noiembrie 1869, pe când se afla la Chișinău. Atunci, s-a văzut pe sine în biserica cea mare de la Neamț, unde, după ce s-a închinat la mormânt după obișnuita rânduială și aflându-se în atmosfera „unor cântări foarte minunate și pline de nepovestită veselie”, a văzut „[...] că asupra pietrei mormântului era o raclă foarte frumoasă și împodobită, și acum mormântul nu să mai vedea din pricina îmbrăcămintelor cu care era împodobită acea raclă prin prejuri, iar întru acea raclă erau sfintele moaște ale preafericitului părintelui nostru starețului nostru Paisie Velichicovschie, foarte luminoase, că se vedea părintele nostru așa de frumos și cu bun chip [de] parcă acum adormisă: fața îi strălucea cu dumnezăesc dar, barba se vedea albă curată, mâinile le avea strânse cu bună cucernicie după rânduială la piept, cu metaniile în mâini, cu mantia îmbrăcat, cu potcapet și cu camilavcă”¹¹⁷.

VI.4. Corelații cu Sfântul Necunoscut

Cu privire la presupusele identificări ale Sfântului Paisie cu Sfântul Necunoscut, odată cu deshumarea celui dintâi și cu finalizarea recentelor cercetări se pune capăt oricăror supoziții mai vechi sau mai noi, care, în lipsă de informații, la timpul lor au fost firești.

Prin urmare, Sfântul Necunoscut, conform investigațiilor antropologice realizate în 2011 de Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” din București, a fost un bărbat tânăr cu o vârstă în momentul decesului de aproximativ 25-35 de ani, cu o înălțime de cca 1,7 m, decedat în urma unei fracturi și infecții a piciorului

¹¹⁷ *Viața* lui Andronic, IV, ff. 237^v-238^r.

stâng și având un „schelet – recuperat la deshumarea din 27 mai 1986 – foarte bine conservat cu puține exfolieri ale suprafeței osoase, datorate condițiilor de sol”¹¹⁸. Materialul arheologic ceramic – fragmente având incizată o cruce discretă – așezat ca timp aproximativ în a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹¹⁹, ar indica și epoca în care sfântul a trăit.

În ceea ce privește cunoscutul mormânt al Sfântului Paisie, marcat cu piatra lui tombală, nu a fost găsit gol, așa cum se așteptau unii, ci având un înhumat *in situ*, deci, în starea sa inițială de înhumare – cu excepția parțială a inventarului arheologic vestimentar de schivnic – având o înălțime de aproximativ 1,75 m, o podoabă capilară bogată și un schelet osos în starea avansată de degradare, dar într-o poziție anatomică firească, cu urme ale sfințeniei, și care fusese inițial așezat într-un sicriu de 1,9 m lungime, împodobit în mod special ca pe o schimă monahală realizată din galon cu fir de argint¹²⁰ și prinsă pe capacul acestuia.

Toate aceste mărturii constituie, potrivit izvoarelor contemporane, însemne particulare definitorii ale persoanei Sfântului Paisie, despre care se știe că a fost tuns în marea schimă, pe când era la Mănăstirea Dragomirna¹²¹, de către ieroschimonahul Alexie de la Poiana Mărului, că înfățișarea sa „la statul trupului era cam de mijloc, nu tare înalt [...]”¹²², „cu părul lungu și mult și albu”¹²³, că a decedat la vârsta de 71 de ani, 10 luni și 25 de zile și că, în momentul înmormântării, a fost așezat într-o „raclă” pe care ucenicii săi „au îmbrăcat-o și au împodobit-o, fiindcă era să se puie într-însa mărgăritarul sau mai bine zis diamantul cel de mult preț”¹²⁴.

În ceea ce privește locul mormântului Sfântului Paisie este cert, potrivit documentelor utilizate anterior, că a aparținut succesiv la două persoane: căpitanului Moise și sfântului, dar, cu deosebirea că primul a fost înhumat în groapă simplă, iar al doilea, în criptă marcată cu piatră funerară.

Așadar, în prezent, în baza acestor rezultate ale cercetărilor întreprinse se poate spune cu certitudine că este vorba despre doi sfinți și că între cele două morminte și foștii înhumați nu este nici o legătură decât aceea că ambii au fost înmormântați în Mănăstirea Neamț, au sfinte moaște distincte, care se găsesc aici expuse spre venerare, însă fiecare își conturează identitatea prin caracteristicile și epocile diferite în care au trăit.

¹¹⁸ AMB, dos. 3/2014: Analiza antropologică a oaselor Sfântului Necunoscut de la Mănăstirea Neamț de Mihai Constantinescu, 2011, ff. 1^r-3^r.

¹¹⁹ Ioan Ivan, „Mănăstirea Neamț - mărturii”, p. 11; arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul românesc*, pp. 108-109; Ierom. Petroniu Tănase, *op. cit.*, pp. 182-183.

¹²⁰ AMB, dos. 3/2014: Proces verbal, 30 septembrie 2013, f. 24^r.

¹²¹ *Viața* lui Mitrofan, ed. 2015, p. 246; *Viața* lui Isaac, f. 154, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333.

¹²² *Viața* lui Isaac, f. 153, ed. 1987, p. 549, ed. 2015, p. 330.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Cronica* lui Nicolae, f. 30, ed. 2015, p. 385.

VII. Restaurarea mormântului și așezarea în raclă a sfintelor moaște

După încheierea lucrărilor de deshumare a moaștelor Sfântului Paisie, se impunea ca mormântul său, atât de important din punct de vedere duhovnicesc, arheologic și istoric, să fie restaurat și repus în valoare. În acest scop, a fost întocmit un proiect de restaurare de către arhitectul Octavian Stahie din Piatra Neamț în colaborare cu mănăstirile Bistrița și Neamț, verificat de Sectorul Patrimoniu și Construcții bisericești al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei și aprobat de către Înaltpreasfințitul Mitropolit Teofan¹²⁵.

În baza acestui proiect, au fost executate lucrările de restaurare a criptei și de reamenajare a mormântului Sfântului Paisie, în perioada 17 martie – 12 aprilie 2014, de către SC Conbas SRL Roman, sub directa conducere a directorului general ing. Borș Ion Eugen, a coordonării exarhului de zona și a suportării cheltuielilor de către Mănăstirea Neamț. Aceste lucrări, executate cu deosebită atenție, au constatat în: dezafectarea parțială a pardoselii de marmură, secționarea criptei, realizarea suportului pentru susținerea pietrei funerare, ventilarea naturală a criptei, realizată prin găuri din criptă prin zidul sudic al camerei mormintelor până sub copertina soclului exterior al bisericii și alte găuri din criptă în pardoseala bisericii, care ies sub stranele de lemn, restaurarea și iluminarea criptei, curățarea și așezarea pietrei funerare deasupra criptei și închiderea ei cu sticlă carosabilă de 4,4 cm, așezată într-o rama de inox la nivelul pardoselii de marmură (fig. 45a, b).

Este de menționat că la începutul lucrărilor de dezafectare parțială a pardoselii și a molozului din partea superioară și perimetrală a criptei, s-au descoperit și deshumat osemintele căpitanului Moise, însoțite, așa cum deja s-a menționat, de un important inventar arheologic¹²⁶.

În data de 19 mai 2014, în prezența Înaltpreasfințitului Părintelui nostru Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, a părinților exarhi: arhimandrii Luca Diaconu și Ioan Harpa, a părinților stareți ai mănăstirilor: Neamț, arhimandrit Benedict Sauciuc împreună cu obștea, Secu, arhimandrit Vichentie Amariei, și a stareței Mănăstirii Dragomirna, monahia Macrina Săucinițanu, însoțită de un sobor de maici, a părinților profesori preot Ioan Mihoc, directorul Seminarului Teologic, Mănăstirea Neamț și preot Vasile Păvăleanu, a avut loc *punerea în raclă a moaștelor sfântului preacuviosului părintelui nostru și de Dumnezeu purtătorul Paisie Velicovski de la Neamț* (fig. 46).

Chiriarhul locului a fost primit, după rânduială, la ora 14:00, de către cei menționați mai sus, iar după obișnuita închinare la sfintele moaște existente deja

¹²⁵ AMB, dos. 3/2014: Temei Sectorul Patrimoniu și construcții bisericești nr. 2791/54 din 21.03.2014, f. 47^r.

¹²⁶ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 20 mart. 2014, ff. 45^r-46^r; Proces-verbal, 26 mart. 2014, f. 49^r.

și expuse spre venerare, precum și la icoanele din biserică s-a început *slujba Acatistului Sfântului Paisie* continuată de cea a *Vecerniei* zilei. Răspunsurile la strană au fost date succesiv de către părinții Mănăstirii Neamț și de maicile Mănăstirii Dragomirna.

În acest cadru liturgic, s-au adus sfintele moaște din veșmântăria mănăstirii, unde erau păstrate și, după ce au fost desigilate, Înaltpreasfințitul Mitropolit Teofan, ajutat de cei doi exarhi, a ales nouă fragmente din craniul sfântului pentru a fi dăruite sub formă de binecuvântare mănăstirilor pe care Sfântul Paisie le-a condus în calitate de stareț, și anume: Simonopetra din Athos, Secu și Dragomirna, precum și unor centre ortodoxe cu semnificații speciale pentru viața sfântului, cum sunt: Patriarhia Română, catedralei mitropolitane din Poltava, lavrei Pecerska din Kiev, Mănăstirea Noua Neamț și biserica cu hramul *Sfântul Paisie de la Neamț* din București¹²⁷.

După împlinirea acestei obligații duhovnicești, Chiriarhul a introdus sfintele moaște, cu excepția fragmentelor amintite, în 36 de plicuri de hârtie, așezându-le apoi într-o cutie de lemn de cireș în formă trapezoidală (120 x 23 x 19 x 16 cm), special confecționată și compartimentată în două: în spațiul mai mare au încăput doar plicurile cu sfinte moaște, iar în cel mai mic, părul bogat al sfântului, însoțite de un document referitor la ele¹²⁸. Apoi, a fost aplicat sigiliul mitropolitan peste capetele bandei tricolor cu care s-a înfășurat cutia amintită și peste următoarea însemnare de mână a mitropolitului: „Aici se află moaștele Sfântului Paisie de la Neamț. În numele lui Dumnezeu Atotputernicul așez legământ ca acest sigiliu să nu se rupă decât prin binecuvântarea Mitropolitului Moldovei și Bucovinei, care va fi și numai în situație cu totul specială. Teofan Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. 19.05.2014”¹²⁹.

Cutia sigilată a fost introdusă într-o raclă de lemn provizorie, cu care s-a ieșit din Sfântul Altar în procesiune până în pronaosul bisericii voievodale, unde s-a încheiat rânduiala punerii în raclă a sfintelor moaște ale celui între sfinți părintele nostru și purtătorul de Dumnezeu Paisie, prin venerarea lor de către cei prezenți la acel deosebit moment de bucurie duhovnicească¹³⁰.

Din cele nouă părțicele din cinstitele moaște ale Cuviosului Paisie, au fost oferite mănăstirilor Dragomirna și Secu, pe 19 mai 2014, ziua așezării lor spre venerare în biserica Mănăstirii Neamț, bisericii Parohiei „Șerban Vodă” din

¹²⁷ Al nouălea fragment era cel așezat spre a fi sărutat în racla mănăstirii.

¹²⁸ AMB, dos. 3/2014: Mormântul și sfintele moaște ale Sfântului Paisie Velicikovski de la Neamț, 19 mai 2014, f. 80^r-83^r.

¹²⁹ AMB, dos. 3/2014: Mormântul și sfintele moaște ale Sfântului Paisie Velicikovski de la Neamț, 19 mai 2014, f. 83^r.

¹³⁰ AMB, dos. 3/2014: Proces-verbal, 19 mai 2014, ff. 76^r-79^r.

Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale (II)

București, pe 7 august 2014, la solicitarea preotului paroh Dinu Pompiliu¹³¹, Sfintei Mănăstiri Simonopetra din Athos¹³², la rugămintea preacuviosului arhimandrit Elisei, egumenul mănăstirii, cu ocazia aducerii sfintelor moaște ale Sfintei Purtătoare de Mir Maria Magdalena la hramul catedralei mitropolitane din Iași de pe 14 octombrie 2015 și catedralei din Poltava¹³³, pe 15 noiembrie 2016, la intervenția Înaltpreasfințitului Filip, Mitropolit de Poltava și Mirgrad.

Un ultim moment care se impune a fi evidențiat este cel al confecționării unei racle de argint aurit pentru cinstitele moaște ale Sfântului Paisie, realizată în secția de cizelură în metale prețioase a Patriarhiei Române din Mănăstirea Pasărea, de un grup de călugărițe. Aceasta, la inițiativa arhimandritului Benedict, starețul mănăstirii, binecuvântată de către Înaltpreasfințitul Mitropolit Teofan, a fost comandată de către Preafericitul Părinte Patriarh Daniel „în Atelierele Patriarhiei ca expresie a cinstirii aduse Sfântului Cuvios Paisie și a dragostei pentru această sfântă mănăstire [...]”¹³⁴. După finalizarea lucrărilor de execuție, racla a fost adusă la mănăstire pe 20 mai 2015 de o delegație patriarhală condusă de părintele arhimandrit Dionisie Constantin, consilier patriarhal în cadrul Atelierele Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, iar pe 8 iunie 2015, ajunul praznicului Înălțării Domnului, hramul istoric al Mănăstirii Neamț, Înaltpreasfințitul Teofan a așezat în noua raclă cinstitele moaște ale Sfântului Paisie Velicikovski¹³⁵.

Concluzii

Uimitoarea personalitate a Sfântului Paisie Velicikovski de la Neamț, pe care nu a depășit-o niciun alt sfânt părinte al Bisericii în perioada trecută de la el până în zilele noastre, a făcut și va face și în continuare obiectul multor preocupări ale cercetătorilor din diferite domenii.

Printre multele probleme care rămân neelucidate în legătură cu persoana Sfântului Paisie și paisianism, s-a numărat și cea a adevăratului său chip transpus în portrete și icoane, precum și cea a mormântului și a sfintelor sale moaște, care au făcut obiectul abordării de față.

Așadar, după evidențierea contextului vieții personale a Sfântului Paisie, în prima parte a lucrării, s-a prezentat, în lumina izvoarelor contemporane scrise, chipul său duhovnicesc, completat de cel fizic, transpus de către ucenicii săi în gravuri, tablouri și în primele icoane, atrăgându-se atenția asupra perpetuării unei

¹³¹ AMB, dos. 3/2014: Hrisov mitropolitan, 7 aug. 2014, f. 85^r.

¹³² AMB, dos. 3/2014: Hrisov mitropolitan, 14 oct. 2015, f. 86^r.

¹³³ AMB, dos. 3/2014: Hrisov mitropolitan, 15 nov. 2016, f. 87^r.

¹³⁴ AMB, dos. 3/2014: Notă de recepție, 20 mai 2015, f. 88^v.

¹³⁵ AMB, dos. 3/2014: Notă de recepție, 20 mai 2015, ff. 88^v- 89^r.

imagini îndepărtate de cea reală a sfântului și propunând, totodată, o nouă transpunere într-o icoană special pictată în urma acestui demers. Pe lângă o succintă prezentare a tablourilor paisiene românești și prezentarea lor în imagini, unele până acum rămase inedite, s-a făcut și o nouă datare pentru cele mai vechi dintre ele, realizate în Mănăstirea Neamț.

În partea a doua, după prezentarea tradițiilor nemțene referitoare la comemorările liturgice și la venerarea mormântului, s-a descris evenimentul deshumării cinstitelor moaște ale Sfântului Paisie, detaliindu-se în baza documentelor deshumării și în calitate de martor ocular, direct implicat în această acțiune, toate fazele lucrărilor de cercetare a mormântului, adică: desfacerea pavajului, deschiderea criptei, scoaterea și selectarea întregului material funerar. Totodată, s-au scos în evidență constatările făcute pe parcursul acestor acțiuni și realitățile de care au luat act cei prezenți la deshumare, și anume: prezența trupului Sfântului Paisie în locul său inițial de înhumare, având un schelet osos în stare avansată de degradare, dar conservând inconfundabilul său păr al capului cu tot cu scalp, osemintele mici de la mâini cu tot cu piele și mai multe fragmente osoase din toate zonele acestui schelet depreciat, de fragmentele din vestimentația sa specific schivnicească și de sicriul său special împodobit de ucenicii paisieni. De asemenea, s-a făcut referire și la fragmentele recuperate prin restaurare, care ulterior au fost expuse în muzeul Mănăstirii Neamț.

Starea în care au fost găsite osemintele și cripta au impus, în partea a treia, realizarea unor investigații care să stabilească eventualele cauze ale deprecierei lor și anumite clarificări în ceea ce privește mormântul. Printre aceste cauze, mai întâi, a fost prezentată – ca posibilă – boala metabolică de gută a Sfântului Paisie, și apoi, printr-o cercetare geotehnică, s-a depistat prezența în cantități mari, în structura solului din jurul bisericii, a ionilor acizi, care, fiind antrenați de apele pluviale ajunse în cripta sfântului, au produs o intensă agresivitate asupra materialului osos într-o perioadă postinhumatorie de 220 ani. La aceste două cauze principale, s-a adăugat și cea a prezenței osemintelor în menționata perioadă într-o atmosferă ambientală anaerobă, constatată pe parcursul intervențiilor de deshumare și restaurare a mormântului și confirmată de referințele istorice referitoare la pavajele bisericii.

În ultima parte a acestei prezentări, în lipsa unor informații istorice care să răspundă la problema unor intervenții anterioare asupra criptei sfântului, după prezentarea tradiției nemțene referitoare la deshumare și a supunerii textelor acesteia unei evaluări critice, s-a depistat „sâmburele de adevăr” de la care au pornit creatorii de fantezii și s-au eliminat unele percepții eronate în ceea ce privește mormântul. Acest adevăr a fost stabilit prin coroborarea rezultatelor deshumării cu informațiile inedite ale acestei tradiții și s-a concretizat în această concluzie:

Chipul Sfântului Paisie Velicovski și deshumarea moaștelor sale (II)

a existat o singură intervenție asupra criptei paisiene, la 29 mai 1831, în prezența mitropolitului Veniamin Costachi și, probabil, a generalului Kiselev, când, găsin-du-se osemintele depreciate, s-au luat în semn de binecuvântare doar de pe pieptul sfântului, numai anumite fragmente din vestimentație, fire de păr din barbă, metaniile și paftaua centurii, iar mormântul a fost închis, refăcându-se bolta criptei, pentru a nu se mai umbla înăuntru.

În finalul dezbaterii, s-au prezentat lucrările de restaurare a mormântului și așezarea cinstitelor moaște în raclă, în vederea venerării lor împreună cu alte sfinte relicve care fac parte din cel mai prețios tezaur duhovnicesc al Bisericii și sunt depuse în pronaosul bisericii ștefaniene din incinta lavrei nemțene.

Abrevieri

AMB = Arhiva Mănăstirii Bistrița
 ANI = Arhivele Naționale Iași
 ANNȚ = Arhivele Naționale Neamț-Secu
 ANRM = Arhiva Națională a Republicii Moldova
 BAR = Biblioteca Academiei Române
 BMM = Biblioteca Mitropoliei Moldovei
 BMN = Biblioteca Mănăstirii Neamț
 BMNN = Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț

Drd. Gheorghe Diaconu

Fig. 24

Fig. 25a

Fig. 25b

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30

Fig. 31

Fig. 32

Fig. 33

Fig. 34a.

Fig. 34b.

Fig. 35

Fig. 36

Fig. 37a.

Fig. 37b.

Fig. 37c.

Fig. 38a.

Fig. 38b.

Drd. Gheorghe Diaconu

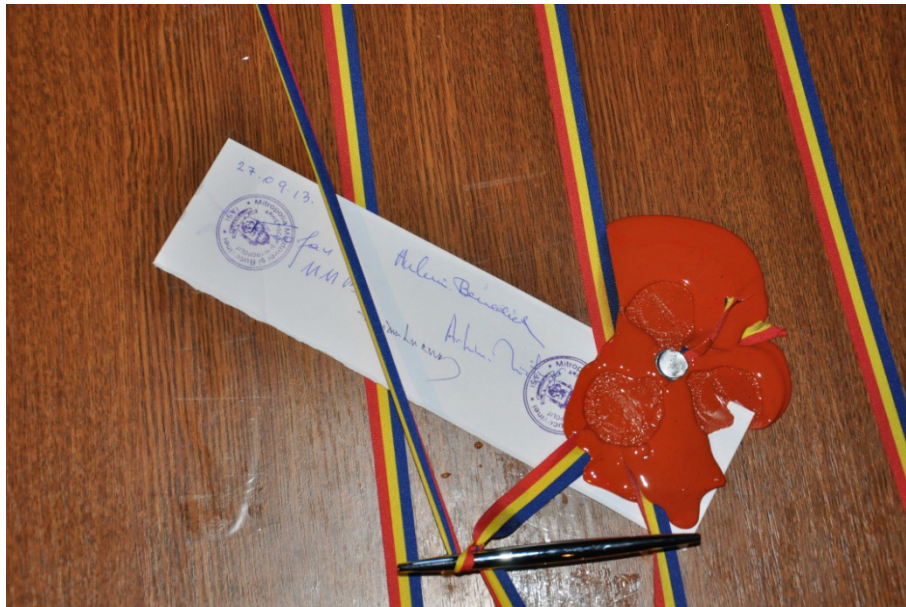

Fig. 39a

Fig. 39b

Fig. 40a

Fig. 40b

Fig. 40c

Fig. 40d

Fig. 41

Drd. Gheorghe Diaconu

Fig. 42

Fig. 43a

Fig. 43b

Fig. 44

Fig. 45a

Fig. 45b

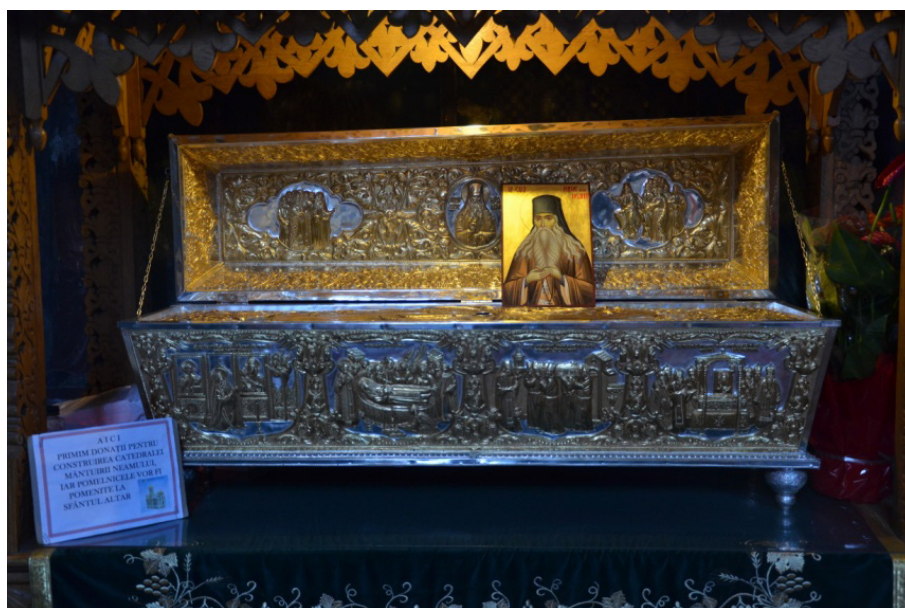

Fig. 46